

ทัศนะ

มนุษย์กับการแสวงหาความรู้ : ข้อเสนอจากพุทธปรัชญาว่าด้วย ธรรมชาติและบทบาทของความรู้

สมภาร พรหมทา

ทฤษฎีความรู้ในปรัชญาตะวันตก

ในปรัชญาตะวันตก มีปรัชญาสาขาใหญ่อยู่สาขาหนึ่งเรียกชื่อว่าญาณวิทยา (epistemology) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทฤษฎีความรู้ (theory of knowledge) ปรัชญาสาขานี้สนใจปัญหาสำคัญอย่างน้อยสองปัญหาคือ ก. เมื่อมีใครสักคนยืนยันว่าสิ่งนี้ (หรือข้อความนี้) คือความรู้มีหลักเกณฑ์อะไรหรือไม่สำหรับตัดสินว่านี่คือความรู้ นั่นไม่ใช่ความรู้หากมี เกณฑ์ดังกล่าวนั้นมีเนื้อหาว่าอย่างไร และ ข. อะไรคือบทบาทที่น่าจะเป็นของสิ่งที่เรียกว่าความรู้ปรัชญากรีกโบราณดูเหมือนจะให้ความสำคัญแก่ปัญหาทั้งสองนี้อย่างเท่าเทียมกัน ต่อเมื่อผ่านมาถึงสมัยใหม่ วงการญาณวิทยาตะวันตกดูจะให้ความสำคัญแก่ปัญหาแรกมากกว่าปัญหาที่สอง (ซึ่งดูเหมือนว่าในปัจจุบันจะเข้าไปอยู่ในความสนใจของนักจริยศาสตร์มากกว่านักทฤษฎีความรู้)

ในปรัชญาตะวันตก ความรู้กับการรับรู้มักเกี่ยวพันถึงกัน หลายครั้งเราพบว่าการถกเถียงกันในเรื่องความรู้เป็นการถกเถียงกันด้วยเรื่องการรับรู้ สำหรับปัญหาว่าอะไรคือเกณฑ์สำหรับตัดสินว่าสิ่งนี้คือความรู้ มีนักปรัชญาตอบแตกต่างกันมากมาย จะอย่างไรก็ตามเกณฑ์ต่อไปนี้ ดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับว่าเป็นเกณฑ์กลางๆ สำหรับวินิจฉัยว่าข้อความใด ๆ จัดเป็นความรู้หรือไม่ เกณฑ์นี้มีอยู่สองประการคือ ก. ข้อความนั้นจริง และ ข. มีสิ่งยืนยันความจริงนั้น ยกตัวอย่างเช่น มีคนสองคนเสนอแนวคิดต่างกันสองแนว คนแรกบอกว่า

โลกกลม คนที่สองบอกว่าโลกแบน จะเห็นว่าเวลานี้เรามีข้อความเกี่ยวกับโลกอยู่สองข้อความคือ ข้อความ ก. กล่าวว่า 'โลกกลม' และข้อความ ข. กล่าวว่า 'โลกแบน' ในการวินิจฉัยว่าข้อความใดระหว่าง ก. กับ ข. เป็นความรู้ เราอาจใช้เกณฑ์สองประการข้างต้นพิสูจน์อย่างแรกคือพิสูจน์ว่าอะไรคือความจริงระหว่างโลกกลมกับแบน และเราจะมีวิธีตรวจสอบหรือยืนยันความจริงนั้นได้อย่างไร คนแรกอาจบอกว่าข้อความที่ว่าโลกกลมจริง วิธีตรวจสอบก็คือนั่งยานอวกาศออกไปนอกโลกแล้วย้อนกลับมามองจะเห็นว่าโลกมีลักษณะกลม หากเราสามารถทำเช่นนั้นแล้วได้ผลดังที่กล่าวมา ข้อความ ก. ก็จะจัดเป็นความรู้ ในขณะที่ข้อความ ข. จะไม่อาจจัดเป็นความรู้ได้

จะอย่างไรก็ตาม เกณฑ์วินิจฉัยความรู้ข้อแรกที่ว่าข้อความนั้นต้องจริงต่อมาได้กลายเป็นปัญหาใหญ่ให้ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในวงการญาณวิทยา ปัญหา คือ คำว่าจริงแปลว่าอะไร มีทฤษฎีมากมายเกิดขึ้นเพื่อตอบคำถามที่ว่านี้ บ้างก็ว่าจริงแปลว่ามีปรากฏการณ์จริงที่สอดคล้องกับข้อความนั้นอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง (ประโยคว่าโลกกลมจริงแปลว่ามีโลกที่กลมจริง ๆ ซึ่งเราอาศัยอยู่นี้ตรงตามที่ข้อความนั้นระบุเอาไว้) บ้างก็ว่าจริงแปลว่าทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติได้ (ประโยคว่าโลกกลมจริงแปลว่า สมมติฐานที่ว่าโลกกลมสามารถนำไปอธิบายหรือคำนวณให้เกิดความรู้อื่นหรือความเข้าใจอื่นได้ โลกจะกลมจริงหรือไม่เราไม่ต้องสนใจ สิ่งที่เราควรสนใจคือ ถ้าเราเชื่อว่าโลกกลม เราจะสามารถอธิบายได้ว่าทำไมเวลาของประเทศต่าง ๆ จึงไม่ตรงกัน ทำไมเมื่อเรือล่องออกไปในทะเล สักพักเราจะเห็นเรือนั้นจมลงไปในผืนน้ำ เป็นต้น) แนวคิดแรกนั้นเรียกชื่อกันในวงการปรัชญาว่าแนวคิดแบบสัจนิยม (realism) ส่วนแนวคิดที่สองเรียกกันว่าปฏิบัตินิยม (pragmatism) นอกจากสองแนวคิดนี้ ยังมีแนวคิดอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่งที่พยายามตอบว่าจริงแปลว่าอะไร

ในบทความนี้เราจะพิจารณาทัศนะของพุทธศาสนาเกี่ยวกับความรู้ เราอาจเรียกสิ่งที่เราจะศึกษาต่อไปนี้ว่า ทฤษฎีความรู้ของพุทธศาสนาก็ได้ การจำแนกเนื้อหาจะแบ่งเป็นสองปัญหาตามที่แยกไว้ต้นบทความคือ ก. อะไรคือสิ่งที่พุทธศาสนาเห็นว่าเป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยว่าข้อความใดเป็นความรู้ข้อความใดไม่ใช่ และ ข. อะไรคือสิ่งที่พุทธศาสนาคิดว่าเป็นบทบาทที่ควรจะเป็นของสิ่งที่จัดว่าเป็นความรู้แล้วนั้น

เกณฑ์ตัดสินความรู้ในพุทธศาสนา

มีพระสูตรที่รู้จักกันดีของพุทธศาสนาอยู่พระสูตรหนึ่งชื่อกาลามสูตร (หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเกส-ปุตติยสูตร) เนื้อหาของพระสูตรนี้มีว่า คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จผ่านนิคมแห่งหนึ่งชื่อเกสปุตตนิคม ชาวนิคมนี้จำนวนหนึ่งเป็นสกุลใหญ่ชื่อสกุลกาลามะ พวกเขาได้มาเฝ้าพระพุทธองค์แล้วทูลเล่าว่ามีนักคิดและเจ้าลัทธิหลายคนผ่านมายังนิคมของพวกเขา คนหนึ่งมาก็กล่าวว่าตนมีความคิดอย่างนี้ พร้อมกันนั้นก็วิจารณ์ความคิดของผู้อื่นว่าผิด อีกคนมากก็พูดทำนองเดียวกัน ทั้งหมดต่างก็อ้างว่าแนวคิดของตนจริง ความคิดของคนอื่นผิด สุดท้ายพวกเขาได้ขอให้พระองค์แสดงหลักเกณฑ์ว่าจะมีวิธีสอบสวนหรือไม่อย่างไรว่าเมื่อมีความเห็นที่แย้งกันแบบนี้ ความเห็นใดน่าเชื่อถือ พระพุทธองค์ได้ตอบคำถามโดยแบ่งการตอบออกเป็นสองตอนคือ

๑. ตอนแรก ทรงชี้ว่าคนที่อ้างว่าสิ่งนี้คือความรู้จะอ้างโดยอาศัยฐานอย่างน้อย ๑๐ ประการ คือ :

- ๑.๑ อ้างว่าเคยได้ยินได้ฟังสืบ ๆ กันมาอย่างนั้น
- ๑.๒ อ้างว่าเคยปฏิบัติสืบ ๆ กันมาอย่างนั้น
- ๑.๓ อ้างว่ามีเสียงลือกันมากว่าเป็นอย่างนั้น
- ๑.๔ อ้างว่าสิ่งนี้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์หรือตำรา
- ๑.๕ อ้างว่าสิ่งนี้เป็นผลมาจากการไตร่ตรองด้วยตรรกะแล้ว

๑.๖ อ้างว่าสิ่งนี้เป็นผลมาจากการไตร่ตรองด้วย
นัยแล้ว

๑.๗ อ้างว่าสิ่งนี้เป็นผลมาจากการไตร่ตรองดู
ตามอาการแล้ว

๑.๘ อ้างว่าสิ่งนี้จริงเพราะเข้ากับแนวคิดของ
เขาเอง

๑.๙ อ้างว่าสิ่งนี้ดูแล้วน่าเชื่อถือ น่าเป็นไปได้

๑.๑๐ อ้างว่าสิ่งนี้ครูของเขาเป็นคนพูดเอง

๒. ตอนที่สอง ทรงชี้ว่าเมื่อเราได้ฟังการอ้างฐาน
ความรู้สืบอย่างตามที่กล่าวมาในข้อ ๑ แล้ว เราอย่าเพิ่ง
ปลงใจเชื่อ ให้สอบสวนด้วยตนเองก่อน ข้อความตรงนี้
มีว่า

เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้
เป็นอกุศลมีโทษวิญญูชนติเตียน ยึดถือปฏิบัติแล้ว
ย่อมก่อให้เกิดโทษทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายก็สมควร
จะละเว้นธรรมเหล่านี้เสีย... เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายรู้
ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ปราศจากโทษ
วิญญูชนสรรเสริญ ยึดถือปฏิบัติแล้วย่อมอำนวย
ประโยชน์สุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายจงถือปฏิบัติธรรม
เหล่านั้นเถิด

(พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๕๐๕ : ส่วนแปลนี้
เป็นของผู้เขียน)

กาลามสูตรนี้มักถูกหยิบยกขึ้นมาอ้างเมื่อมี
การเขียนถึงทฤษฎีความรู้ในพุทธศาสนา มีผู้ตีความ
พระสูตรนี้แตกต่างกันออกไป จะอย่างไรก็ตาม ดูเหมือน
ว่าการตีความที่เป็นแนวทางใหญ่ทางหนึ่ง (หมายถึงว่า
มีคนจำนวนมากพอสมควรที่เห็นด้วยกับการตีความ
แบบนี้) คือการตีความว่ากาลามสูตรเป็นหลักฐานที่ชี้
ให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงมีทฤษฎีความรู้แบบประจักษ์
นิยม (ประจักษ์นิยมคือแนวคิดที่เห็นว่าอะไรก็ตามจะจัด
ว่าเป็นความรู้ได้สิ่งนั้นเราต้องสามารถตรวจสอบได้
ด้วยประสาทสัมผัส)

ในที่นี้เราจะยังไม่พิจารณาว่ากาลามสูตรบอกเรา
ว่าพระพุทธองค์ทรงมีทฤษฎีความรู้แบบใด แต่สิ่งที่

นำพิจารณาเป็นเรื่องแรกก็คือ ข้อความตอนแรกบอกเรา
ว่ามีแหล่งความรู้จำนวนหนึ่งที่นักคิดและเจ้าลัทธิใน
อินเดียสมัยนั้นใช้เป็นฐานในการสนับสนุนแนวคิด
ของตน แหล่งความรู้สืบข้อข้างต้นนี้หากจัดรวมเป็น
กลุ่มตามลักษณะที่ใกล้เคียงกันอาจจัดได้เป็น ๓ กลุ่มคือ

๑. ประเพณีและเสียงของคนส่วนใหญ่ (ข้อ ๑-๓)

๒. คัมภีร์และบุคคลที่น่าเชื่อถือ (ข้อ ๔ และ ๑๐)

๓. การคิดด้วยกระบวนการวิธีแบบต่างๆ (ข้อ ๕-๙)

ซึ่งแยกประเภทเป็น :

๓.๑ คิดด้วยกระบวนการวิธีแบบนิรนัย (ข้อ ๕)

๓.๒ คิดด้วยกระบวนการวิธีแบบอุปนัย (ข้อ ๖)

๓.๓ คิดด้วยกระบวนการวิธีนิรนัยกับอุปนัยผสม-
ผสานกัน (ข้อ ๗-๙)

จะเห็นว่าแหล่งความรู้สามหมวดข้างต้นไม่มี
ประสาทสัมผัส (ซึ่งในทางปรัชญาถือว่าเป็นแหล่งความรู้
ที่สำคัญอย่างหนึ่ง) รวมอยู่เลย ที่มีผู้ตีความว่ากาลาม
สูตรชี้ว่าพระพุทธองค์ทรงมีทฤษฎีความรู้แบบประจักษ์
นิยมก็เพราะในบรรดาแหล่งความรู้ทั้งหมดที่ยกมา
แล้วตรัสเตือนให้เราตั้งข้อสงสัยอย่าเพิ่งด่วนเชื่อถือ ไม่มี
ประสาทสัมผัสรวมอยู่ด้วยเลย นี่ย่อมอาจแปลความ
หมายได้ว่าพระองค์ทรงเห็นว่าประสาทสัมผัสเป็น
แหล่งความรู้ที่เชื่อถือได้ จึงไม่ทรงนำมารวมไว้ในบรรดา
สิ่งที่ทรงชี้ให้เราสอบสวนเหล่านี้ การตีความดังกล่าวนี้
จะสอดคล้องกับข้อความตอนที่สองในกาลามสูตรที่พระ
พุทธองค์ทรงชี้ให้ชาวเกสปุตตนิคมสอบสวนข้อเสนอ
ของบรรดาเจ้าลัทธิทั้งหลายด้วยตนเอง แม้ว่าข้อความ
ชี้ชวนให้สอบสวนนี้จะมุ่งไปที่เรื่องทางจริยศาสตร์ แต่
ก็อาจประยุกต์อธิบายเรื่องทางญาณวิทยา (เรื่องความรู้
ทั่วไปที่ไม่เกี่ยวกับความดีความชั่ว) ด้วยเช่นกัน

การที่ทรงเสนอให้เราตรวจสอบประเพณีและ
ความคิดของคนส่วนใหญ่ก็เพราะต้องการให้เราเป็นตัว
ของตัวเอง ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนาต้องเริ่มต้น
ที่ตัวเรา การอ้างว่าสิ่งนี้จริงเพราะมีการยึดถือกันมา
ยาวนานหลายชั่วอายุคนก็ดี การอ้างว่าสิ่งนี้จริงหรือ

ถูกต้อง เพราะคนส่วนใหญ่คิดว่าเป็นอย่างนั้นก็ดี เป็นสิ่งที่พุทธศาสนาสอนให้เราตรวจสอบ อันที่จริงในทางปรัชญา ประเพณีและความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ ถือว่าเป็นแหล่งความรู้ที่มีน้ำหนักน้อยมาก น้อยจนถึงขนาดว่าไม่มีปรัชญาสำนักใด (ในทางตะวันตก) เป็นที่ยอมรับโดยที่ปรัชญาสำนักนั้นวางอยู่บนพื้นฐานของแหล่งความรู้กล่าวคือประเพณีและความคิดของคนส่วนใหญ่ การอ้างประเพณีและเสียงของคนส่วนใหญ่ เป็นการทิ้งเหตุผลประการหนึ่ง (การทิ้งเหตุผลหมายถึง การเสนอความคิดโดยไม่ได้อ้างอยู่บนพื้นฐานของกฎทางตรรกวิทยา แต่วางอยู่บนแหล่งอ้างอิงที่เมื่อสอบสวนด้วยกฎทางตรรกวิทยาแล้วจะเห็นว่าไร้น้ำหนัก) การที่พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เราสอบสวนการอ้างประเพณีและเสียงของคนส่วนใหญ่ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดแต่อย่างใด (หากมองจากมุมมองของปรัชญาตะวันตก)

คัมภีร์และบุคคลที่น่าเชื่อถือเมื่อเทียบกับประเพณี และความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ถือได้ว่ามีน้ำหนักมากกว่า ในทางปรัชญาตะวันตก แหล่งความรู้ดังกล่าวนี้ ถือได้ว่ามีน้ำหนักอยู่ในระดับที่แน่นอนระดับหนึ่ง (ซึ่งไม่อาจประเมินได้ว่าระดับที่ว่ามันคือเท่าใดอย่างตายตัว เพราะขึ้นอยู่กับการศึกษาและให้บรรดาอธิบายของแต่ละคน) ศาสนาและปรัชญาแนวเทวนิยมมักวางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมั่นในคัมภีร์ (เพราะถือว่าคัมภีร์เป็นบันทึกพระวจนะของพระเจ้า) และเชื่อมั่นในผู้นำทางศาสนา (เพราะถือว่าเป็นตัวแทนของพระเจ้า เป็นผู้ที่นำเอาข่าวสารของพระเจ้ามาแจ้งแก่ผู้คน) มีปรัชญาหลายสำนักนักวิทยาศาสตร์แหล่งความรู้ดังกล่าวนี้ และบางสำนักก็ไม่ยอมรับเช่นสำนักปฏิฐานนิยม (positivism) เหตุผลในการไม่ยอมรับแหล่งความรู้ดังกล่าวนี้ คือเป็นสิ่งที่ไม่อาจตรวจสอบได้ด้วยประสาทสัมผัส จะอย่างไรก็ตามมีปรัชญาบางสำนักเห็นด้วยกับแหล่งความรู้ที่ว่านี้ ปรัชญาในแนวนี้นักเป็นปรัชญาที่เห็นว่า มนุษย์ไม่ได้ถูกสร้างมาเพื่อรับรู้สิ่งต่างๆ ผ่านทางประสาทสัมผัส (ที่ปรัชญาปฏิฐานนิยมเชื่อถือ) กับเหตุผล

(ที่ปรัชญาเหตุผลนิยมเชื่อถือ) เท่านั้น หากแต่มนุษย์ถูกสร้างมาให้มีอายตนะพิเศษอีกอย่างหนึ่งที่ไม่ใช่ประสาทสัมผัส ไม่ใช่การขบคิดด้วยเหตุผล อายตนะดังกล่าวนี้คือความสามารถอันเร้นลับที่จะหยั่งเห็นหรือเข้าใจปรากฏการณ์บางอย่างที่ละเอียดลึกซึ้งเกินกว่าที่จะเข้าใจได้ด้วยประสาทสัมผัสหรือเหตุผล มีศัพท์ทางปรัชญาบัญญัติขึ้นสำหรับใช้เรียกอายตนะ หรือศักยภาพนี้ว่าการหยั่งเห็น (intuition) จากข้อความในกาลามสูตรข้างต้นเราจะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงชี้ให้เราตรวจสอบการอ้างคัมภีร์และบุคคลที่น่าเชื่อถือเป็นฐานของความรู้ ท่าทีของพระพุทธองค์ดังกล่าวนี้ ดูจะไม่ต่างจากท่าทีของนักปรัชญาประจักษ์นิยมและปฏิฐานนิยม (ถ้าเราคิดว่าปฏิฐานนิยมเป็นปรัชญาอีกสำนักหนึ่งที่แยกออกไปจากประจักษ์นิยม) เท่าใดนัก การที่ทรงชี้ให้ตรวจสอบแหล่งความรู้อย่างหลังนี้ก็เหมือนอย่างแรกคือทรงต้องการให้เราเป็นตัวของตัวเอง ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนาต้องเริ่มต้นจากตัวเรา ไม่ใช่สิ่งอื่นภายนอกตัว ประเพณี เสียงคนส่วนใหญ่ คัมภีร์ และบุคคลที่น่าเชื่อถือล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ภายนอกตัวของเราทั้งสิ้น

คราวนี้ก็มาถึงการใช้เหตุผล (reasoning) แหล่งความรู้อันนี้ต่างจากที่กล่าวมาข้างต้นคือเป็นแหล่งความรู้ที่เริ่มต้นจากตัวเราเอง การคิดเป็นกระบวนการทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นภายในสมองของคนเรา สิ่งที่เป็นผลมาจากการคิดจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งที่เริ่มต้นขึ้นในตัวเราเอง แม้ว่าพุทธศาสนาจะเห็นด้วยกับการเริ่มต้นความรู้ที่ตัวเราเอง แต่พระพุทธองค์ก็ทรงชี้ให้เราตรวจสอบการใช้เหตุผล จุดอ่อนของแหล่งความรู้ที่เรียกว่าการใช้เหตุผลนี้อาจเห็นได้ชัดขึ้นจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในวงการปรัชญาวิทยาศาสตร์และปรัชญาคณิตศาสตร์ กิจกรรมที่เรียกว่าการใช้เหตุผลของมนุษย์แม้จะดูหลากหลายซับซ้อนแต่ก็สามารถจัดลงเป็นสองประเภทหลักๆ คือ การใช้เหตุผลแบบนิรนัย (deduction) กับการใช้เหตุผลแบบอุปนัย (induction) รายละเอียด

เกี่ยวกับการใช้เหตุผลสองแบบนี้จะไม่กล่าวถึงในที่นี้ (เพราะต้องใช้เนื้อที่มาก) แต่จะขอสรุปสั้นๆ ว่า การใช้เหตุผลแบบนิรนัยคือ การพิสูจน์ความเชื่อใหม่ว่าถูกต้อง โดยอาศัยความเชื่อเก่าที่มีอยู่แล้ว ส่วนการใช้เหตุผลแบบอุปนัยได้แก่การสังเกตรวบรวมความเป็นระเบียบสม่ำเสมอที่เกิดขึ้นในธรรมชาติจำนวนหนึ่ง แล้วสรุปว่าเมื่อใดก็ตามที่เราเห็นปรากฏการณ์ชนิดเดิมนั้นซ้ำอีก เราจะสามารถพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้นตามข้อเท็จจริงที่เคยสังเกตเห็นมาแล้ว มีศาสตร์สำคัญอยู่สองศาสตร์ที่ถือว่าเป็นประดิษฐกรรมทางปัญญาที่สำคัญของมนุษย์ อย่างแรกคือคณิตศาสตร์ อย่างที่สองคือวิทยาศาสตร์ (ธรรมชาติ) เป็นที่ทราบกันดีว่ารากฐานของคณิตศาสตร์คือการใช้เหตุผลแบบนิรนัย ส่วนรากฐานของวิทยาศาสตร์คือการใช้เหตุผลแบบอุปนัย คณิตศาสตร์ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากนักปรัชญาคณิตศาสตร์ว่าแม้จะเป็นศาสตร์ที่แม่นยำ แยังไม่ได้แต่เมื่อสาวลึกลงไปจนถึงที่สุดแล้ว ศาสตร์แขนงนี้ก็เป็นเพียงการเล่นเกมหาทางความคิดเท่านั้น สัญลักษณ์ต่างๆ ในวิชาคณิตศาสตร์ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นจริงในโลก เมื่อเป็นเพียงการเล่นเกมหาทางความคิด คณิตศาสตร์ก็ไม่ได้ให้ความรู้อะไรแก่เรา สิ่งที่คณิตศาสตร์ให้แก่เรามีเพียงกลวิธีที่จะเล่นเกมอันซับซ้อนและความสนุกสนานแก่คนที่ชอบมันเท่านั้นเอง จะอย่างไรก็ตาม คณิตศาสตร์บริสุทธิ์ (ซึ่งถูกวิจารณ์ว่าเป็นเพียงเกมทางความคิด) ต่อมาก็ถูกนำมาใช้คำนวณเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกแห่งความเป็นจริง คณิตศาสตร์ประยุกต์นี้ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์เช่นกันว่าสามารถผิดพลาดได้ ไอน์สไตน์เคยกล่าวไว้ว่าคณิตศาสตร์จะไม่มีวันผิดพลาด ตรรกะที่ที่ยังดำรงฐานะเป็นศาสตร์บริสุทธิ์ ไม่เกี่ยวกับความเป็นจริงในโลก แต่คณิตศาสตร์บริสุทธิ์แบบนี้ก็ไม่ให้ความรู้อะไรแก่เรา คณิตศาสตร์จะมีประโยชน์เมื่อประยุกต์อธิบายหรือคำนวณปรากฏการณ์ในโลกแห่งความเป็นจริง แต่เมื่อใดก็ตามที่คณิตศาสตร์ลงมามีทำนายที่ดังกล่าวนี

สิ่งที่เราต้องยอมรับอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ก็คือ คณิตศาสตร์นั้นจะไม่ใช่เป็นศาสตร์ที่เที่ยงตรงผิดไม่ได้ อย่างแต่เดิมอีกต่อไป ทศนะของไอน์สไตน์นี้อาจใช้ชี้ให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในวิชาคณิตศาสตร์ซึ่งก็คือปัญหาที่เกิดขึ้นในระบบการใช้เหตุผลแบบนิรนัยนั่นเอง

ในส่วนของวิทยาศาสตร์ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของการใช้เหตุผลแบบอุปนัยนั้น สิ่งที่วิทยาศาสตร์ได้รับการวิจารณ์มากที่สุดจากนักปรัชญาก็คือการที่วิทยาศาสตร์สรุปผลการทดลองที่กระทำจำนวนหนึ่งขึ้นเป็นกฎสากล นักวิทยาศาสตร์คนหนึ่งอาจทดลองต้มน้ำร้อยครั้งแล้วพบว่าทุกครั้งที่น้ำจะเดือดที่อุณหภูมิร้อยองศาเซลเซียส ผลการทดลอง (จำนวนร้อยครั้ง) นี้เขาได้สรุปเป็นกฎทางฟิสิกส์ว่าน้ำจะเดือดที่อุณหภูมิร้อยองศาเซลเซียส ความจริงเกี่ยวกับการเดือดของน้ำที่เสนอในรูปของกฎวิทยาศาสตร์นี้นักวิทยาศาสตร์จะอ้างว่าเป็นความจริงสากลในความหมายว่าไม่ว่าจะต้มน้ำที่ไหนในโลกผลก็จะออกมาเหมือนกัน และความจริงดังกล่าวนี้อยู่ไม่ขึ้นต่อกาลเวลาด้วย ทดลองวันนี้หรือร้อยปีพันปีข้างหน้าก็จะได้ผลออกมาตรงกัน นักปรัชญาอังกฤษคนหนึ่งคือฮูมเคยเขียนวิจารณ์การอ้างเหตุผลแบบอุปนัยนี้ว่าเราจะมั่นใจได้อย่างไรว่าผลการทดลองจะเป็นอย่างเดิมตลอดไป ในทางปรัชญาเราไม่สามารถอธิบายให้ปราศจากข้อโต้แย้ง หรือเคลือบแคลงได้ว่าเหตุการณ์ที่บรรยายเอาไว้ในกฎวิทยาศาสตร์จะต้องเป็นอย่างนั้นเสมอไป ปัญหาของอุปนัยคือการสรุปความจริงสากลอื่นไม่ขึ้นต่อกาลเวลาจากข้อมูลจำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อมูลเฉพาะ (เฉพาะในความหมายว่าจำนวนหนึ่ง แม้จะมากพอสมควรแต่นับจำนวนได้ และเป็นจำนวนที่ผ่านการทดสอบด้วยเงื่อนไขอันจำกัด เช่นต้องทดสอบด้วยทุนและแรงงานจำนวนเฉพาะจำนวนหนึ่ง) ทั้งยังเป็นข้อมูลที่จำกัดกาล (ในความหมายว่ามีการทดสอบในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง)

อะไรคือแหล่งความรู้ที่มั่นใจได้เมื่อพุทธศาสนาชี้ให้ตรวจสอบแหล่งความรู้ซึ่งบางอย่างค่อนข้างน่าเชื่อถืออยู่แล้ว

วิทยาศาสตร์กับคณิตศาสตร์คือวิชาการที่อาจเรียกได้ว่าเป็นประติรูปธรรมชั้นยอดเยี่ยมจากมันสมองของมนุษย์ สองวิชานี้มีสอนกันในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยทั่วโลก การที่พุทธศาสนาชี้ให้ตรวจสอบแหล่งความรู้อื่นเช่นคัมภีร์ บุคคลที่น่าเชื่อถือ เป็นต้น ไม่ถือว่าเป็นเรื่องประหลาด แต่การชี้ให้ตรวจสอบวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ (แม้กาลามสูตรจะไม่ระบุตรงๆ แต่เราก็สามารถตีความให้ครอบคลุมมาถึง) หมายความว่าอย่างไร นี่คือการประเด็นที่น่าพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง

พระธรรมปิฎกกล่าวเอาไว้ในหนังสือพุทธธรรมของท่านว่า

ไม่พึงแปลความเลยเถิดไปว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อสิ่งเหล่านี้ และให้เชื่อสิ่งอื่นนอกจากนี้ แต่พึงเข้าใจว่า แม้แต่สิ่งเหล่านี้ซึ่งบางอย่างก็เลือกเอามาแล้วว่าเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือที่สุด ท่านก็ยังเตือนไม่ให้ปลงใจเชื่อ ไม่ให้ด่วนเชื่อ ไม่ให้ถือเป็นเครื่องตัดสินเด็ดขาด ยังอาจผิดพลาดได้ ต้องใช้ปัญญาพิจารณาก่อน

(พุทธธรรม:หน้า ๖๕๑)

ตามการตีความข้างต้น พระธรรมปิฎกเห็นว่า กาลามสูตรไม่ใช่ข้อความที่มุ่งเสนอทฤษฎีความรู้ในพุทธศาสนา สิ่งที่กาลามสูตรเสนอคือทฤษฎีการรอบคอบในการรับเอาความรู้ที่มีผู้เสนอมาให้เราพิจารณา หากเราตีความในแนวทางนี้ (ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญทางหนึ่งที่น่าคิดฝ่ายพุทธศาสนาในบ้านเราจำนวนหนึ่งเห็นด้วย) สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงยกมาวิจารณ์สิบข้อนั้นไม่เกี่ยวกับปัญหาว่าเป็นแหล่งความรู้ที่น่าเชื่อถือหรือไม่ ทั้งสิบข้อนี้เป็นสิ่งที่คนในสังคมอินเดียสมัยนั้นมักจะยกมาสนับสนุนความคิดของตน พระพุทธองค์ไม่ทรงวิจารณ์ (แบบที่นักทฤษฎีความรู้

ตะวันตกกระทำ) ว่าสิบข้อนี้มีจุดอ่อนในตัวอย่างไร แต่ทรงสอนให้เรารอบคอบ ไตร่ตรองให้รอบด้านด้วยตัวเราเองก่อน แล้วค่อยปลงใจว่าข่าวสารหรือความรู้นั้นสมควรเชื่อถือหรือไม่ เมื่อผ่านการไตร่ตรองอย่างรอบด้านแล้ว เราอาจยอมรับว่าข่าวสารหรือความรู้ที่ผ่านมาทางประเพณี เสียงของคนส่วนใหญ่ คัมภีร์ บุคคลที่น่าเชื่อถือ ตลอดจนการใช้เหตุผลแบบต่างๆ เป็นสิ่งที่อาจยอมรับได้ ปัญหาจึงไม่ได้อยู่ที่ตัวแหล่งความรู้ทั้งสิบนี้ หากแต่อยู่ที่ท่าทีและความรอบคอบในการรับรู้ข่าวสารของเราเอง

จะอย่างไรก็ตาม การตีความในแนวนี้เมื่อวิเคราะห์ลึกลงไปเราจะเห็นว่าไม่ได้หมายความว่ากาลามสูตรไม่ได้เสนอทฤษฎีความรู้ที่เป็นแบบเฉพาะของพุทธศาสนา ตรงกันข้ามเนื้อหาของกาลามสูตรจะบ่งให้เราเห็นว่า มีบางสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นแหล่งความรู้ที่มั่นใจได้ ดังจะวิเคราะห์เป็นลำดับไปดังนี้

๑. การชี้ให้เราตรวจสอบแหล่งความรู้ทั้งสิบนี้ ก่อนที่จะปลงใจเชื่อหมายความว่า ตัวแหล่งความรู้เหล่านั้นมีปัญหาในตัวมันเอง ปัญหาที่ว่านี้คือการเป็นสิ่งที่อาจผิดได้ พลาดได้ (ซึ่งเรื่องนี้พระธรรมปิฎกเองท่านก็ยอมรับดังที่ปรากฏในข้อเขียนข้างต้น) ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่ว่าญาณวิทยาถือว่าเป็นสิ่งที่ความรู้ใด ๆ ก็ตามจะต้องมีคือความเป็นสิ่งที่แน่นอนไม่อาจผิดได้ ตราบใดที่ความรู้นั้นสามารถผิดพลาดได้ เราย่อมไม่อาจเรียกสิ่งนั้นว่าเป็นความรู้ได้ การเป็นสิ่งที่อาจผิดได้เป็นคนละเรื่องกับการพยากรณ์ เหตุการณ์ล่วงหน้าได้ถูกต้อง ข้อนี้หมายความว่า ระบบความคิดหนึ่งอาจถูกพิสูจน์ในภายหลังว่าบรรยายความจริงในโลกธรรมชาติดังถูกต้อง แต่การที่ระบบความคิดนั้นพูดถึงข้อเท็จจริงอย่างถูกต้องเป็นเพียงความบังเอิญ ระบบความคิดนี้เมื่อวิเคราะห์ดูโครงสร้างเราสามารถพบจุดอ่อนมากมาย และจุดอ่อนเหล่านี้ทำให้เราสรุปได้ว่าระบบความคิดนี้เป็นสิ่งที่สามารถผิดได้ แต่บังเอิญว่าเท่าที่ผ่านมา ระบบความคิดนี้ทำนายปรากฏการณ์ในโลกธรรมชาติดังตรง เป็น

ความจริงที่ไม่ได้มาจากโครงสร้างของระบบความคิดนั้น ซึ่งบังคับให้ได้ความรู้ที่ต้องจริงอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง แต่เป็นความจริงอย่างบังเอิญเท่านั้นเอง ในกาลามสูตร การที่พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เราตรวจสอบแหล่งความรู้ สืบอย่างนั้นก่อนแผ่ความหมายค่อนข้างชัดเจนว่า แหล่งความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งที่อาจผิดได้ แต่นี้ไม่ได้ แปลว่า สิ่งที่แหล่งความรู้เหล่านี้ทำนายไว้จะต้องเท็จ เสมอไป มันอาจทำนายปรากฏการณ์ที่ตรงกับความเป็นจริงก็ได้ แต่เป็นความจริงอย่างบังเอิญเท่านั้นเอง หากระบบความคิดที่วางอยู่บนรากฐานของแหล่งความรู้ สืบอย่างนี้ไม่มีปัญหาในตัวเอง พระพุทธองค์ย่อมจะไม่ทรงชี้ให้เราสอบสวนก่อน ถ้าแหล่งความรู้ที่นั้นแม่นยำ เทียงตรงผิดไม่ได้ ก็ไม่มีเหตุผลที่เราจะเสียเวลา ตรวจสอบ

๒. แหล่งความรู้สืบอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้นอาจ จัดได้เป็นสองส่วน ส่วนแรกคือแหล่งความรู้ที่อยู่นอก ตัวเรา ส่วนที่สองคือแหล่งความรู้ที่อยู่ในตัวเรา การใช้ เหตุผลคือประเภทที่สอง ส่วนที่เหลือจัดเป็นประเภท แรก การที่พุทธศาสนิกคิดว่าแหล่งความรู้นอกตัวเราเป็น สิ่งที่อาจผิดได้อาจต้องใช้เนื้อที่ในการอภิปรายจำนวน หนึ่งซึ่งเราจะข้ามส่วนนี้ไป เอาเป็นเพียงว่าพุทธศาสนา ไม่เห็นด้วยกับการใช้สิ่งนอกตัวเป็นฐานของความรู้ การใช้ เหตุผลแม้จะเป็นแหล่งความรู้ที่อยู่ในตัวเรา แต่ พุทธศาสนิกคิดว่ามีจุดอ่อน จุดอ่อนดังกล่าวนี้อาจแบ่ง ได้เป็นสองลักษณะด้วยกันคือ

ก. การใช้เหตุผลแบบนิรนัย มีจุดอ่อนตรงที่ หากคงความเป็นระบบความคิดที่บริสุทธิ์ ไม่เกี่ยวกับ ความเป็นไปของโลกกายภาพ ความรู้ที่ได้จากระบบ ความคิดแบบนี้ย่อมมีฐานะเป็นเพียงเกมทางความคิด พุทธศาสนาสนใจโลกแห่งความเป็นจริง ย่อมจะไม่รับ ความรู้ที่แยกขาดออกไปต่างหากจากโลกกายภาพ สมมติว่ากระบวนการนิรนัยนั้นถูกนำมาประยุกต์เข้ากับ โลกแห่งความเป็นจริง ปัญหาที่จะเกิดดังที่ไอน์สไตน์ เคยชี้เอาไว้ นั่นคือ การใช้เหตุผลแบบนิรนัยนั้นจะไม่ แม่นยำผิดไม่ได้อีกต่อไป

ข. การใช้เหตุผลแบบอุปนัย มีจุดอ่อนตรงที่สรุป ความรู้ที่เป็นสากลและอยู่พ้นกาลจากข้อมูลเฉพาะ จำนวนหนึ่งซึ่งเป็นข้อมูลที่จำกัดกาล มีข้อความใน พระสูตรหลายแห่งที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นจุดอ่อน ของการพยายามทำนายความจริงสากลโดยอาศัยข้อมูล เฉพาะ (เช่น ระลึกชาติได้จำนวนหนึ่งก็สรุปว่ามีอัตรา ที่เที่ยงแท้) เราไม่มีทางมั่นใจได้โดยว่าอนาคตปรากฏ การณ์อย่างเดียวกันจะต้องส่งผลเหมือนเดิม อุปนัยจึง เป็นระบบความคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่ ไม่มีทางหาสิ่งยืนยันให้เกิดความมั่นใจอย่างปราศจาก ข้อสงสัยใดๆ ได้

๓. เมื่อตัดแหล่งความรู้ภายนอกตัว กับแหล่งความรู้ ในตัวส่วนที่เป็นการใช้เหตุผลออก เราก็เหลือแหล่ง ความรู้ในตัวสองอย่างที่พระพุทธองค์ไม่ทรงนำมาวิพากษ์ วิचारณ์ อย่างแรกคือ ประสบสัมผัส อย่างที่สองคือ การหยั่งเห็น ในปรัชญาตะวันตกมีศัพท์บัญญัติเรียก การหยั่งเห็นนี้ว่า intuition (ซึ่งได้พูดถึงบ้างแล้วใน ตอนต้นของบทความนี้) การหยั่งเห็นในที่นี้มีความหมาย เฉพาะพิเศษซึ่งผู้เขียนไม่แน่ใจว่าจะตรงกับ intuition ในปรัชญาตะวันตกเพียงใด มีคำอยู่จำนวนหนึ่งที่พุทธ ศาสนาบัญญัติเรียกการหยั่งเห็นที่วามนี้ เช่น ญาณ ญาณทัสนะ ปัญญา เป็นต้น ความแตกต่างที่สำคัญ ระหว่างการหยั่งเห็นในพุทธศาสนากับการหยั่งเห็นใน ปรัชญาตะวันตกคือการหยั่งเห็นในพุทธศาสนามีความ สัมพันธ์กับประสบสัมผัส ในขณะที่การหยั่งเห็นใน ปรัชญาตะวันตก (รวมทั้งปรัชญาเทวนิยมของอินเดีย สมัยพุทธกาล) เป็นอินทรีย์พิเศษอย่างหนึ่งที่แยกขาด ออกไปจากประสบสัมผัส

ในกาลามสูตร พระพุทธองค์สอนให้เราตรวจสอบ ขำสารความรู้ด้วยตัวเราเอง ปัญหาที่ว่าเราจะใช้อะไร ตรวจสอบ จากการอภิปรายข้างต้น คำตอบคือใช้ ประสบสัมผัสกับการหยั่งเห็น (ซึ่งต่อไปนี้จะขอเรียกว่า ปัญญา) การที่พุทธศาสนาถือว่าประสบสัมผัสกับ

ปัญญาเป็นแหล่งความรู้ทำให้สถานะของทฤษฎีความรู้ในพุทธศาสนาใกล้เคียงกับปรัชญาประจักษ์นิยมมาก ปัญหาที่ว่าวิชาวิทยาศาสตร์ที่พุทธศาสนาวิจารณ์มาก่อนหน้านี้นั้นก็วางอยู่บนรากฐานของประสาทสัมผัส แล้วพุทธศาสนาจะต่างอะไรจากวิทยาศาสตร์ (มีหน้าซ้ำ) ปัจจุบันเรายังพบว่ามีความพยายามจากนักคิดในพุทธศาสนาจำนวนหนึ่งที่พยายามอธิบายว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์) ประเด็นนี้ ต้องใช้ความรอบคอบในการวิเคราะห์ ดังที่ผู้เขียนจะกล่าวเป็นลำดับไปดังนี้

ก. จริงอยู่ที่วิชาวิทยาศาสตร์ยอมรับว่าประสาทสัมผัสคือที่มาของความรู้ วิทยาศาสตร์เป็นวิชาที่เกิดจากการสังเกตธรรมชาติ ไม่ใช่วิชาที่เกิดด้วยการนั่งคิดโดยไม่เกี่ยวข้องกับโลกแห่งความเป็นจริง แต่ลำพังเพียงประสาทสัมผัสไม่พอจะทำให้เกิดวิชาวิทยาศาสตร์ได้ จุดประสงค์หลักของวิทยาศาสตร์คือความเข้าใจธรรมชาติ และความเข้าใจนี้นักวิทยาศาสตร์เชื่อว่าจะได้มาก็ด้วยการมีความเข้าใจกฎเกณฑ์อันเป็นสากลและอยู่พ้นกาลซึ่งอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ด้วยจุดประสงค์นี้ วิทยาศาสตร์จึงนำเอาวิธีคิดแบบอุปนัยเข้าและเข้ามาอย่างมีนัยสำคัญด้วย (สำคัญกว่าประสาทสัมผัสเสียด้วยซ้ำ)

ข. พุทธศาสนาใช้ประสาทสัมผัสในแง่ที่มาจากความรู้แล้วหยุดอยู่แค่นั้น ทฤษฎีความรู้ในพุทธศาสนาจะไม่มีลักษณะเป็นการสรุปกฎสากลจากข้อเท็จจริงจำนวนหนึ่งที่เราสังเกตเห็นทางประสาทสัมผัส จะอย่างไรก็ตาม ในคำสอนอันหลากหลายของพุทธศาสนานั้น มีหลักธรรมจำนวนหนึ่งที่ดูเหมือนจะเป็นการกล่าวอ้างว่ามีกฎสากลทำนองเดียวกับกฎธรรมชาติในวิทยาศาสตร์ (อย่างเช่นกฎนิยาม ปฏิจสุมุปบาท ไตรลักษณ์ เป็นต้น กฎเหล่านี้มีพระพุทธพจน์ ตรัสบรรยายไว้ว่าเป็นความจริงนิรันดร์ตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะมีคนรับรู้หรือไม่ กฎอันเป็นสากลและอยู่พ้นกาลเหล่านี้ก็จะยังมีอยู่อย่างนั้น) หากเราไม่ต้องการให้เกิดความขัดแย้งตัวเองในระบบพุทธธรรม เราต้องอธิบายว่า ข้อ

ความที่กล่าวถึงกฎสากลเหล่านี้มีฐานะเป็นสมมติฐาน หรือความเชื่อที่แม้ชาวพุทธเองก็ต้องสอบสวนเช่นเดียวกับสมมติฐานอื่นๆ ที่ลัทธิศาสนาอื่นๆ นำเสนออย่างที่ตรัสไว้ในกาลามสูตร บทบาทของพระพุทธเจ้า (ตามที่พระองค์ทรงบรรยายเอาไว้เอง) เมื่อมองจากมุมมองของชาวพุทธปัจเจกแต่ละคนย่อมไม่ต่างจากเจ้าลัทธิศาสนา หรือนักปรัชญาอื่นๆ ที่นำเสนอความคิดของตนมาให้เราพิจารณา ข้อเสนอของพระพุทธองค์ราบไต่ที่ยังไม่ผ่านการตรวจสอบด้วยตัวของเราเองย่อมมีฐานะเป็นเพียงสมมติฐาน และสมมติฐานนี้พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงยืนยันว่าเป็นความรู้ที่ราบเท่าที่มันยังไม่ได้ผ่านการตรวจสอบจากเราแต่ละคน

จะเห็นว่าในทัศนะของพุทธศาสนา อาจมีคนจำนวนมากเสนอข้อความ ก. ข. ค. ง. แล้วอ้างว่านี่คือความรู้ (แน่นอนพุทธธรรมในฐานะตัวหนังสือที่จารึกไว้ในคัมภีร์ก็อยู่ในสถานะเดียวกันนี้) ข้อความนั้นพุทธศาสนาที่เราปฏิบัติต่อในฐานะที่เป็นสมมติฐาน สมมติฐานดังกล่าวนี้จะแปรสภาพเป็นความรู้หรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับว่ามันจะผ่านการสอบสวนด้วยประสาทสัมผัสและปัญญาของเราหรือไม่

การตรวจสอบความรู้ด้วยประสาทสัมผัสดูไม่ค่อยเป็นปัญหาในแง่การทำความเข้าใจเพราะหมายถึงการใช้ตาหูฟังเป็นต้นเท่านั้น สิ่งที่เป็นปัญหาคือการตรวจสอบด้วยปัญญา จะอย่างไรก็ตาม ดังได้กล่าวมาแล้วว่าปัญญาในพุทธศาสนาสัมพันธ์กับประสาทสัมผัส ปัญญาหมายถึงการหยั่งเห็นความเกี่ยวเนื่องของปรากฏการณ์เฉพาะที่เราสังเกตได้ด้วยประสาทสัมผัส ความเกี่ยวเนื่องเหล่านี้บางกรณีไม่ซับซ้อน แต่ในบางกรณีเป็นเรื่องที่ซับซ้อนอย่างยิ่งแน่นอนว่า การจะหยั่งเห็นและเข้าใจความเกี่ยวเนื่องของเหตุการณ์ต่างๆ ย่อมต้องการการรับรู้ ต้องการการประจักษ์ด้วยประสาทสัมผัสต่อเหตุการณ์ย่อยๆ แต่ละอันนั้น ปัญ्यानอกจากจะหมายเอาความเข้าใจตามที่กล่าวมานี้ยังหมายถึงการหยั่งเห็นภาวะที่ละเอียดประณีตบางอย่าง

เกี่ยวกับชีวิต การหยั่งเห็นนี้จะไม่เกิดกับคนทั่วไป แต่จะเกิดกับคนที่ปฏิบัติธรรมในระดับที่แน่นนอนอย่างใดอย่างหนึ่งในพุทธศาสนา แม้ว่าปัญญาในแง่นี้จะคล้ายการหยั่งเห็นแบบที่เรียกว่า intuition แต่พุทธศาสนาก็อธิบายว่าน้ำหนักของการหยั่งเห็นเชิงปัญญาจะค่อนข้างไปทางการประจักษ์ (perception) มากกว่าการหยั่งเห็นแบบ intuition

โครงสร้างของความรู้

ผู้ที่ศึกษาพุทธศาสนาอย่างใจเป็นกลางจะมีความรู้สึกว่เนื้อหาของพุทธธรรมอันหลากหลายนั้นมักปรากฏความขัดแย้งในตัวเองเสมอ ความขัดแย้งดังกล่าวนี้มีทั้งในระดับที่ไม่ซับซ้อนไปจนถึงความขัดแย้งระหว่างมโนทัศน์ที่ซับซ้อนสำคัญ ดูเหมือนว่าความขัดแย้งดังกล่าวนี้จะป็นเรื่องปกติธรรมดา และนักวิชาการพุทธจำนวนหนึ่งก็รู้สึกเดือดร้อนที่ปรากฏความขัดแย้งดังกล่าวนี้ ความไม่ลงรอยเป็นอันเดียวกันของพุทธธรรมนี้เองที่ต่อมาได้ส่งผลให้เกิดสำนักนิกายต่างๆ ในพุทธศาสนา โดยที่แต่ละนิกายต่างก็อ้างว่าตนเองถูกและที่น่าสนใจคือแต่ละฝ่ายล้วนสามารถอ้างหรือหาข้อความในคัมภีร์มาอ้างเพื่อสนับสนุนมติของตนได้เหมือนกัน

ในทางปรัชญา ระบบความคิดใด ๆ ก็ตามทีขัดแย้งตนเอง ระบบความคิดนั้นย่อมไม่อาจเป็นที่ยอมรับได้นักวิชาการพุทธบางคนเห็นว่าแนวคิดทางตะวันออกไม่ว่าจะเป็นอินเดียหรือจีนมักมีข้อความที่ขัดแย้งกันเอง ความขัดแย้งนี้ไม่ใช่เรื่องแปลกสำหรับแนวคิดทางตะวันออก การเอาแนวคิดแบบตะวันตกที่เห็นความขัดแย้งเป็นเรื่องใหญ่มาจับพุทธธรรมจึงเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ในทัศนะของผู้เขียน มีเหตุผลมากมายและเพียงพอที่จะชี้ให้เห็นว่าระบบความคิดที่ขัดแย้งตัวเองเป็นสิ่งที่มนุษย์ผู้มีสติปัญญาไม่อาจรับได้ ไม่ว่าความคิดนั้นจะเป็นทางตะวันตกหรือตะวันออกก็ตาม (เหตุผลดังกล่าวนี้จะขอข้ามไปไม่นำมาอภิปราย ณ ตรงนี้)

สำหรับผู้เขียน หากเราต้องการอธิบายพุทธธรรมทั้งระบบให้เป็นที่ยอมรับได้ สิ่งแรกที่สุดที่เราจะต้องทำและทำให้ได้คือขจัดความขัดแย้งดังกล่าวนั้นออกไปจากระบบพุทธธรรม

ในที่นี้เราจะพิจารณาความขัดแย้งในประเด็นด้านทฤษฎีความรู้ของพุทธศาสนา มีข้อความมากมายในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงความเห็นว่จุดยืนของพุทธศาสนาคือการไม่ยอมรับความคิดหรือมโนทัศน์ที่ไม่อาจตรวจสอบได้ด้วยประสาทสัมผัส เหตุผลสำคัญที่ทรงใช้ได้แย้งเรื่องพระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ (พรหมหรือพรหมัน) คือไม่เคยมีมนุษย์คนใดเคยเห็นหรือเคยสัมผัสพระเจ้า การเชื่อว่มีพระเจ้าทั้งทีไม่สามารถตรวจสอบความมียู่ของพระเจ้าด้วยประสาทสัมผัสทรงถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่อาจยอมรับได้ ในขณะที่พุทธธรรมส่วนหนึ่งกล่าวถึงการปฏิเสธสิ่งพ้นประสาทสัมผัส กลับมีเนื้อหาของพุทธธรรมอีกส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงความมียู่ของสิ่งเหนือประสาทสัมผัสเสียเองเช่น นรก สวรรค์ เทวดา นิพพาน เป็นต้น นี่คืความขัดแย้ง เกณฑ์เรื่องประสาทสัมผัสทำให้พุทธศาสนาปฏิเสธว่ข้อความที่กล่าวถึงสิ่งเหนือประสาทสัมผัส เช่นพระเจ้าหรืออิตตาไม่ใช่ความรู้ แต่ในขณะที่เดียวกัน การยอมรับว่มีสิ่งเหนือประสาทสัมผัสตามที่ยกตัวอย่างมาสื่อความหมายว่พุทธศาสนาไม่ได้ใช้เกณฑ์เรื่องประสาทสัมผัสในการวินิจฉัย สิ่งทีเรียกว่าความรู้ ผู้ศึกษาพุทธธรรมอย่างเป็นทางการเมื่อพบความขัดแย้งเช่นนี้ย่อมรู้สึกว่พุทธธรรมขาดความคงเส้นคงวา (consistency) และแน่นอนว่หากคนผู้นั้นถือเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ เขาก็อาจจะปฏิเสธพุทธศาสนาในฐานะแนวคิดที่ไม่ว่ว่าจะเอาอะไรแน่เป็นเกณฑ์ในเรื่องการยอมรับความรู้

กล่าวให้แคบเข้ามาเฉพาะประเด็นเรื่องแหล่งของความรู้ตามที่แสดงเอาไว้ในกาลามสูตร เราจะพบความขัดแย้งในลักษณะเดียวกันนี้เช่นกัน ในกาลามสูตรพุทธศาสนาวิจารณ์แหล่งความรู้จำนวนหนึ่งว่ไม่ได้

มีรากฐานมาจากประสบการณ์ตรงของเราเอง และ
 วิจารณ์แหล่งความรู้จำนวนหนึ่งว่าเป็นเพียงการเล่นเกม
 ทางความคิดบ้าง เป็นการสรุปความจริงสากลที่อยู่พ้น
 กาลเวลาจากข้อมูลเฉพาะซึ่งอยู่ในกาลเวลาบ้าง ผลจาก
 การวิจารณ์นั้นทำให้พุทธศาสนาหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะ
 มีปรัชญาเกี่ยวกับแหล่งความรู้แบบประจักษ์นิยมที่เป็น
 ประจักษ์นิยมบริสุทธิ์ไม่อิงกับการใช้เหตุผลแบบอุปนัย
 สถานะดังกล่าวนี้ทำให้ระบบพุทธธรรมไม่สามารถมี
 ข้อความที่กล่าวถึงกฎสากลอันเป็นนิรันดร์ เพราะการ
 ยอมรับให้มีเนื้อหาเช่นนี้ในระบบพุทธธรรมได้แปลว่า
 พุทธปรัชญายอมรับอุปนัย (ที่ตนเองเพิ่งวิพากษ์วิจารณ์
 ไป) แต่เรากลับพบว่าในคัมภีร์พุทธศาสนา มีคำสอนจำ
 นวนหนึ่งที่กล่าวถึงกฎธรรมชาติอันเป็นสากลอยู่พ้น
 กาลเวลา แม้จะมีผู้พยายามแก้ปัญหาเรื่องกฎธรรม-
 ชาตินี้ด้วยวิธีอธิบายและตีความว่ากฎธรรมชาติที่
 พุทธศาสนากล่าวถึงเป็นเพียงมโนทัศน์ที่สร้างขึ้นจาก
 การสังเกตความเป็นระเบียบสม่ำเสมอในธรรมชาติ (ข้อ
 เสนอนี้เป็นของพระธรรมปิฎก) แต่การแก้ปัญหานี้
 ก็สามารถแก้ได้เฉพาะในส่วนที่อาจมีคำถามว่าพุทธ
 ศาสนาไม่ยอมรับสิ่งที่ไม่สามารถตรวจสอบด้วยประสาท
 สัมผัสแล้วทำไมจึงยอมรับกฎธรรมชาติอันเป็น
 นามธรรมซึ่งอยู่พ้นประสาทสัมผัสเท่านั้น แต่ไม่สามารถ
 แก้ปัญหาเรื่องการใช้เหตุผลแบบอุปนัยได้ ตรงกันข้าม
 การตีความเช่นนี้ก็กลับสร้างปัญหาใหม่นั้นคือปัญหา
 ว่าถ้านิยามก็ดี ไตรลักษณ์ก็ดี ปฏิจตุสมุปบาทก็ดี เป็น
 กฎในรูปของมโนทัศน์ ก็แปลว่ากฎเหล่านี้เป็นผลมาจากการ
 อุปนัย แล้วเราจะตอบคำถามเรื่องที่ว่าพระพุทธองค์
 ทรงชี้ให้ตรวจสอบอุปนัยในกาลามสูตรว่าอย่างไร

ปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวนี้ผู้เขียนคิดว่าสามารถ
 แก้ได้ด้วยวิธีวิเคราะห์ให้เห็นโครงสร้างของระบบความรู้
 ในพุทธปรัชญาดังนี้

ก. เราอาจแบ่งเนื้อหาของพุทธธรรมที่พระพุทธ
 องค์ทรงเสนอเอาไว้ในพระไตรปิฎกออกเป็นสองส่วน

ส่วนแรกคือข้อความที่ทรงนำเสนอความรู้สำเร็จรูปแล้ว
 มาให้เราพิจารณา ความรู้เหล่านี้หากก่อให้เกิดคำถาม
 มากมายในหมู่นักวิชาการที่ศึกษาพุทธธรรมว่าพระ
 พุทธองค์ทรงได้มาด้วยวิธีการอย่างไร แน่ใจว่าความรู้
 ในพุทธศาสนามีข้อความในพระไตรปิฎกระบุเอาไว้
 ชัดเจนว่าพระพุทธองค์ทรงได้มาด้วยการตรัสรู้ บางคน
 อาจตีความว่าการตรัสรู้ไม่ใช่การที่ทรงนั่งหลับตา
 ไตรตรองความจริงอันเป็นนามธรรมแล้วอยู่ๆ ก็เกิด
 ความสว่างโพล่งขึ้นอย่างที่เคยมีบรรยายเอาไว้ หาก
 แต่หมายถึงการเก็บรวบรวมสะสมข้อมูลมาตลอด
 ชั่วชีวิตของพระองค์ แล้วกลั่นเอาข้อมูลนั้นออกมา
 เป็นหลักธรรมเกี่ยวกับชีวิตและโลก แน่ใจว่าคนที่ตี
 ความการตรัสรู้แบบนี้ย่อมจะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรง
 เป็นนักประจักษ์นิยมที่ทำงานอย่างเป็นวิทยาศาสตร์
 ความรู้ที่ได้มาจากการตรัสรู้ในความหมายนี้ย่อม
 สามารถอธิบายถึงที่ไปที่มาได้ บางคนอาจเชื่อว่าการ
 ตรัสรู้เป็นสิ่งที่เร้นลับเหนือความเข้าใจของคนธรรมดา
 อย่างเรา และการตรัสรู้นี้เป็นผลมาจากการสะสมบารมี
 อันยิ่งยวดในอดีตชาติของพระองค์ ผู้ที่คิดอย่างนี้
 ย่อมไม่เห็นด้วยกับการตีความการตรัสรู้แบบข้างต้น
 เพราะนั่นเท่ากับการทอนสถานะอันสูงส่งของพระพุทธ
 เจ้าให้ลงมาเป็นเพียงนักคิด นักปรัชญา หรือแม้แต่ นัก
 วิทยาศาสตร์ (ทางจิต) แล้วความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญ
 บารมีเราจะอธิบายอย่างไร สำหรับผู้ที่เห็นไปในแนวทาง
 หลังนี้ การตรัสรู้คือการหยั่งเห็นความจริงที่อธิบาย
 ไม่ได้ว่ายังเห็นอย่างไร จะเห็นว่าเพียงสองตัวอย่างที่
 ยกมานี้ก็สามารถทำให้เราได้ทัศนะเกี่ยวกับที่มาของ
 ความรู้ที่เรียกว่าพุทธธรรมสองแบบคือ แบบประจักษ์
 นิยม (empiricistic) กับแบบญาณนิยม (intuition-
 istic) ปัญหาว่าพุทธธรรมที่ได้มาด้วยการตรัสรู้ของ
 พระพุทธองค์จะสามารถอธิบายให้เห็นที่ไปที่มาอย่างไร
 ก่อให้เกิดการตีความที่หลากหลาย และการตีความที่
 หลากหลายเหล่านี้ก็อาจหาข้อความสนับสนุนได้จาก
 คัมภีร์พุทธศาสนาพอๆ กัน

ข. นอกจากข้อความแบบแรก ยังมีข้อความอีกแบบหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงเสนอเอาไว้ในพระไตรปิฎก ข้อความอย่างที่สองนี้จะไม่มีลักษณะเป็นเนื้อหาพุทธธรรมสำเร็จรูป แต่จะมีลักษณะเป็นข้อความแสดงหลักเกณฑ์บางอย่างในการตรวจสอบเพื่อการยอมรับหรือแม้แต่ไม่ยอมรับพุทธธรรมที่เป็นเนื้อหาสำเร็จรูปข้างต้น ข้อความในกาลามสูตรคือตัวอย่างของข้อความประเภทที่สองนี้

ค. ที่ผ่านมา วงการศึกษาพุทธศาสนาในบ้านเรามักให้ความสำคัญกับข้อความอย่างแรก เมื่อให้ความสำคัญแก่เนื้อหาส่วนนี้ ก็พยายามหาทางอธิบาย ตีความ แต่ยิ่งอธิบายตีความเท่าใด ก็ยิ่งพบความขัดแย้งมากเท่านั้น ในทัศนะของผู้เขียน ข้อความที่สำคัญที่สุดในระบบความรู้ทั้งหมดของพุทธธรรมคือข้อความประเภทที่สอง และจากข้อความประเภทนี้ เราอาจวาดภาพโครงสร้างระบบความรู้ในพุทธศาสนาได้ว่า แท้ที่จริงแล้วระบบความรู้ในพุทธศาสนาเป็นระบบที่ปราศจากเนื้อหา ตรงกันข้าม ระบบดังกล่าวนี้เป็นระบบที่ให้หลัก ให้เกณฑ์เท่านั้น ระบบความรู้แบบนี้จะวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า มนุษย์เราดำรงอยู่ท่ามกลางการไหลบ่าของข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนการโฆษณา ไม่ว่าจะเป็นการโฆษณาในรูปของศาสตร์ ปรัชญา หรือแม้แต่ศาสนา การดำรงอยู่ท่ามกลางสงครามความเห็นที่แตกต่างกันโดยที่ต่างฝ่ายต่างก็อ้างว่าฝ่ายตนถูก ฝ่ายอื่นผิด จำเป็นต้องมีหลักเกณฑ์บางประการสำหรับวินิจฉัยไตร่ตรอง เพื่อที่จะรับหรือไม่รับข้อมูลที่ผ่านเข้ามาปะทะชีวิตเรานั้น ระบบความรู้ในพุทธศาสนาคือระบบที่ให้หลักดังกล่าวนี้

ง. จากที่กล่าวมาข้างต้น ข้อมูลข่าวสารตลอดการโฆษณาชวนเชื่อไม่ว่าจะในนามอะไรก็ตามแต่ (ซึ่งปกติผู้เสนอหรือเผยแพร่จะอ้างว่าเป็นความรู้ด้วยกันทั้งนั้น) จึงมีสถานะเป็นเพียงข้อมูลดิบที่เมื่อผ่านการพิจารณาแล้วอาจจะกลายเป็นความรู้ขึ้นมาหรือไม่เป็นก็ได้ และแน่นอนที่สุดคือ แม้แต่พระพุทธวจนะ

พระพุทธองค์ก็ตรัสสอนให้เราจัดรวมเข้าในบรรดาข้อมูลข่าวสารที่ต้องสอบสวนด้วยเครื่องมือคือประสาทสัมผัสและปัญญาของเรา ข้อความในกาลามสูตรที่ว่าอย่าเพิ่งปลงใจเชื่อเพียงเพราะสิ่งนั้นเป็นคำสอนของศาสดาของเราเป็นเครื่องยืนยันเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี

จ. โครงสร้างของความรู้ตามที่แสดงมานี้ทำให้เราได้ข้อสรุปที่สำคัญประการหนึ่งคือ ในทัศนะของพุทธศาสนา ความรู้ที่เป็นปรนัยไม่มี (ความรู้แบบปรนัยหมายถึงความรู้ที่ดำรงอยู่โดยไม่เกี่ยวกับมนุษย์ เป็นความรู้สำเร็จรูปที่วางรอให้เราเข้าไปรับรู้ คนทั่วไปมักจะเข้าใจความรู้ว่าเป็นความจริงเชิงปรนัย เรามักคิดกันว่า มีความรู้รอเราอยู่แล้วในตำรา เป็นต้น ความรู้ในความหมายของสิ่งที่วางรอเราอยู่แล้วนี้คือ ความรู้แบบปรนัย) ตรงกันข้าม ความรู้เป็นเรื่องทางอัตนัยในความหมายว่า ความรู้คือผลผลิตของการพิิจด้วยประสาทสัมผัสและปัญญาของมนุษย์ ข้อความเดียวกันอาจเป็นความรู้สำหรับบางคนแต่ไม่เป็นสำหรับบางคนก็ได้ ข้อความที่บรรยายสถานภาพของพระธรรมที่ว่าเป็นสิ่งรู้ได้เฉพาะตนอาจจะช่วยย้าแนวคิดเรื่องความเป็นอัตนัยของความรู้ในพุทธศาสนาได้ดี

ความรู้กับการดำเนินชีวิตประจำวัน

เมื่อพิจารณาเกณฑ์ตัดสินความรู้ตลอดจนโครงสร้างของระบบความรู้ในพุทธศาสนา บางคนอาจมีความรู้สึก ว่า พุทธศาสนาจะไม่มีเกณฑ์ที่เคร่งครัดเหลือเกินกว่าจะยอมรับได้ว่าสิ่งนี้สิ่งนั้น คือความรู้ ความเคร่งครัดดังกล่าวนี้จะไม่ทำให้เราพุทธศาสนิกชนรู้สึกอึดอัดลำบากใจหรือเมื่อต้องเกี่ยวข้องกับข้อมูลข่าวสารจำนวนมากมายที่เข้ามาปะทะชีวิตเราในแต่ละวัน คำถามนี้เป็นคำถามในเชิงปฏิบัติ ทฤษฎีความรู้ทุกสำนักจะพยายามหาเกณฑ์ตัดสินความรู้ที่เคร่งครัดเหมือนกัน และจากเกณฑ์ที่เคร่งครัดนั้นทำให้เกิดคำถามว่า ในชีวิตจริง คนเราได้ใช้ชีวิตตามเกณฑ์นั้นหรือไม่ นักปรัชญาที่ถือแนวคิดแบบเหตุผลนิยมซึ่งปฏิเสธการ

ให้เหตุผลไปบนอุปนัยอาจถูกตั้งคำถามว่า ในเช้าของวันใดก็ตาม เมื่อเขาออกจากบ้าน เขาจะถือร่มติดตัวไปด้วยหรือไม่ เพราะเมื่อคืนกรมอุตุนิยมวิทยาประกาศว่าจะมีฝนตกหนักในเช้าวันรุ่งขึ้น คำพยากรณ์นี้วางอยู่บนพื้นฐานของอุปนัย ถ้ายึดตามทฤษฎีเหตุผลนิยม คำพยากรณ์นี้ก็ไม่น่าเชื่อถือ ถ้าเขาเคร่งครัดต่อทฤษฎีที่เขาถืออยู่ เขาก็ไม่น่าจะถือร่มติดมือไปด้วยจะอย่างไรก็ตาม ในชีวิตจริงเราจะพบว่ามึนนักปรัชญาน้อยมากที่ใช้ชีวิตเคร่งครัดตามทฤษฎีทางปรัชญาของตน นักปรัชญาวิมตินิยมที่สงสัยอะไรไปหมดทุกอย่างก็ใช้ชีวิตเหมือนคนปกติทั่วไป ทั้งที่ตามทฤษฎีที่เขาถืออยู่ เราไม่คิดว่าเขาจะมีชีวิตดังคนทั่วไป

ปรากฏการณ์เช่นนี้ทำให้บางคนวิจารณ์ว่าปรัชญาเป็นเพียงการเล่นเกม ไม่ใช่ชีวิตจริง (ท่านพุทธทาสก็เคยวิจารณ์อย่างนี้) ในส่วนของพุทธศาสนา ทฤษฎีความรู้ตามที่กล่าวมา พุทธศาสนาคงไม่ได้เสนอให้เป็นเพียงการเล่นเกมทางความคิดเท่านั้น พุทธศาสนาถือว่าคำสอนทุกอย่างเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตอย่างแนบแน่น คนที่ศึกษาพุทธธรรมแต่ไม่ทำตัวสอดคล้องกับพุทธธรรมย่อมไม่ถือว่าเป็นพุทธศาสนิกชน (ที่ดี) เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็อาจเกิดคำถามได้ว่าทฤษฎีความรู้ตามที่กล่าวมาข้างต้นก็จัดเป็นคำสอนอันหนึ่งในพุทธศาสนา ผู้ไม่ปฏิบัติตามทฤษฎีดังกล่าวนี้ไม่น่าจะได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธ แต่ถ้าชาวพุทธต้องทำตามหลักความรู้ที่นั้นอย่างเคร่งครัด ก็ดูเหมือนว่าหลักธรรมข้อนี้จะสร้างความอึดอัดให้แก่ผู้ปฏิบัติแทนที่จะเป็นความโปร่งโล่งอันเป็นลักษณะทั่วไปของพุทธธรรม จะอย่างไรก็ตาม เรื่องนี้เราอาจทำความเข้าใจได้เหมือนกับที่เราสามารถทำความเข้าใจความขัดแย้งระหว่างความเชื่อและวิถีชีวิตจริงของนักปรัชญาที่กล่าวมาข้างต้น

แหล่งความรู้สิบอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ในกาลามสูตรอาจแบ่งเป็นสามกลุ่มตามน้ำหนักความน่าเชื่อถือคือ ไม่น่าเชื่อถือเลย ปานกลาง และน่าเชื่อถือที่สุด ในการดำเนินชีวิตจริง แหล่งความรู้ที่ไม่

น่าเชื่อถือเช่นประเพณีและเสียงของคนส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่ไม่น่าจะสร้างความอึดอัดหรือดูเป็นเรื่องหลุมหลุม ในรายละเอียดจนเกินไป เพราะปกติแม้ไม่ใช่ชาวพุทธ คนที่มีสติปัญญาทั่วไปก็ไม่ดำเนินชีวิตตามสิ่งเหล่านี้ อยู่แล้ว แหล่งความรู้ที่น่าเชื่อถือปานกลางเช่นบุคคลที่น่าเชื่อถือและตำราหากเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับชีวิตของเราในลักษณะที่อาจสร้างความเสียหายอย่างรุนแรง หากไม่ไตร่ตรองให้รอบคอบก็เป็นเรื่องที่ชาวพุทธไม่จำเป็นต้องถือเคร่งครัดก็ได้ เมื่อเราอ่านตำราวิทยาศาสตร์พบว่าโลกกลม ดาวอังคารมีลักษณะอย่างนั้น อย่างนี้ หรือนิเวศน์อธิบายเรื่องแรงโน้มถ่วงเอาไว้ว่า อย่างนี้ ตำราและบุคคลที่น่าเชื่อถือเหล่านี้ชาวพุทธก็อาจรับฟังได้โดยโดยไม่จำเป็นต้องยืนยันว่าตราบเท่าที่ฉันยังไม่เป็นผู้พิสูจน์ข้อเท็จจริงเหล่านี้ด้วยตนเอง ฉันจะไม่มีวันยอมรับเด็ดขาด สำหรับแหล่งความรู้ที่น่าเชื่อถือที่สุดคือการใช้เหตุผลทั้งแบบอุปนัยและนิรนัยก็เหมือนกับตำราและบุคคลที่น่าเชื่อถือคือชาวพุทธอาจยอมรับได้ในฐานะเครื่องมือในการดำเนินชีวิตมนุษย์ต้องใช้เหตุผล ชาวพุทธเองก็คือมนุษย์ที่อยู่ในชีวิตจริงไม่สามารถหลีกเลี่ยงการใช้เหตุผล เมื่อเทียบกันแล้ว น้ำหนักการยอมรับการใช้เหตุผลน่าจะมากกว่าตำราและบุคคลที่น่าเชื่อถือเพราะเราเป็นผู้ใช้เหตุผลเอง

ท่าทีตามที่กล่าวมานี้ไม่ใช่เรื่องแปลก แม้ว่าเราเคยยอมรับว่าอุปนัยอาจผิดได้ แต่เมื่อมีการพยากรณ์ว่าพรุ่งนี้เช้าฝนจะตก การเตรียมร่มไปด้วยก็ไม่ถือว่าเป็นการกระทำที่ขัดกับการไม่ยอมรับอุปนัย ชาวพุทธที่เห็นว่าพระพุทธเจ้าตรัสสอนไม่ให้เชื่อถืออุปนัยจึงไม่ยอมถือร่มติดมือเพราะคิดว่าคำพยากรณ์ว่าฝนจะตกไม่น่าเชื่อถือเพราะยังมีโอกาสผิดได้น่าจะเป็นคนที่ถือเคร่งและถือเคร่งอย่างไม่ฉลาด แหล่งความรู้ทั้งหมดในกาลามสูตรนั้นพระธรรมปิฎกได้ให้ความเห็นในตอนที่ผ่านมาว่าไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธเจ้าสอนให้เราไม่เชื่อถือหรือปฏิเสธ หากแต่เป็นสิ่งที่ทรงเตือนให้เราอย่าเพิ่งปลงใจเชื่อทันที ในบางสถานการณ์ เรา

อาจจำเป็นต้องยอมรับแหล่งความรู้เหล่านี้ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งความรู้ที่น่าเชื่อถือที่สุด) ไว้ก่อน ด้วยเหตุผลหลาย ๆ อย่าง เช่นเราไม่มีความสามารถพอที่จะตรวจสอบ หรืออยู่ภายใต้เงื่อนไขอันจำกัดทำให้ขอบเขตการตรวจสอบไม่อาจทำได้ หากจะประเมินกันอย่างหายาบ ๆ ในการดำรงอยู่ในโลกปัจจุบันที่เต็มไปด้วยข่าวสารข้อมูลอันซับซ้อนมหาศาล เราแทบจะต้องยอมรับระบบความรู้หลาย ๆ ระบบโดยแทบไม่มีทางตรวจสอบด้วยตนเองได้อยู่แล้ว (เช่นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ แพทยศาสตร์ เป็นต้น) การประยุกต์หลักกาลามสูตรเข้ากับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารในท่ามกลางสภาพสังคมข่าวสารเช่นนี้ จึงไม่น่าจะได้แก่การลงมือตรวจสอบข้อมูลข่าวสารทุกชิ้นด้วยตนเองก่อนจึงยอมรับเพราะไม่มีทางที่เราจะทำได้เช่นนั้นได้ การประยุกต์หลักความรู้ในกาลามสูตรน่าจะได้แก่การยอมรับระบบความรู้ที่สังคมปัญญาชนยอมรับอย่างมีเงื่อนไขว่า ความรู้เหล่านี้แม้จะน่าเชื่อถือเพียงใดก็ยังเป็นสิ่งที่อาจผิดพลาดได้ ในกรณีที่ข้อมูลข่าวสารใดเกี่ยวข้องกับชีวิตเราอย่างมีนัยสำคัญ และข้อมูลข่าวสารนั้นอยู่ในวิสัยที่เราจะตรวจสอบด้วยตัวเราเอง ก่อนจะยอมรับข้อมูลข่าวสารนั้นเราต้องไตร่ตรองให้ถึงที่สุดก่อน นี่ต่างหากที่น่าจะเป็นท่าทีที่ชาวพุทธพึงมีต่อการถูกปะทะด้วยข้อมูลข่าวสารในสังคมปัจจุบัน

บทบาทของความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา

ดูเหมือนว่าในบรรดาปัญหาทางด้านญาณวิทยา ปัญหาบทบาทของความรู้จะเป็นปัญหาที่พุทธศาสนาสอนใจมากที่สุดและพระพุทธเจ้าเองได้ทรงแสดงท่าทีเอาไว้ค่อนข้างชัดเจนตลอดจนทรงมีเหตุผลสนับสนุนท่าทีดังกล่าวนี้เป็นอย่างเป็นระบบเมื่อเทียบกับเนื้อหาส่วนอื่นๆ ในเรื่องของความรู้ มีพระสูตรที่สำคัญอยู่พระสูตรหนึ่งเล่าเรื่องไว้ว่า คราวหนึ่งพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ป่าประดู่ลายกับพระภิกษุจำนวนหนึ่ง วันหนึ่งเมื่อกำลังประทับอยู่ได้ร่มไม้แหว่งล้อมด้วยพระ

ภิกษุ ทรงหยิบใบไม้แห้งที่ร่วงอยู่บนพื้นมากำเอาไว้ในพระหัตถ์จำนวนหนึ่งแล้วตรัสถามพระภิกษุที่แวดล้อมอยู่นั้นว่าใบไม้ที่ทรงกำเอาไว้กับใบไม้ทั้งป่าที่โหมมีจำนวนมากกว่ากัน (ที่ทรงทำเช่นนั้นเป็นกลวิธีนำผู้ฟังเข้าสู่ปัญหาที่จะทรงนำมาอภิปราย กลวิธีทำนองนี้เราจะพบเสมอในพระสูตร) เมื่อพระภิกษุเหล่านั้นตอบว่าใบไม้ในพระหัตถ์มีจำนวนน้อยนิดไม่อาจเทียบได้กับใบไม้ทั้งป่า ก็ตรัสว่า สิ่งที่เราองค์ทรงรู้กับที่ทรงนำมาแสดงแก่คนทั้งหลายก็มีปริมาณหรือสัดส่วนเทียบได้กับใบไม้ในพระหัตถ์กับใบไม้ทั้งป่า โดยทรงอุปมาว่าความรู้ที่ทรงมีอยู่เปรียบได้กับใบไม้ทั้งป่า แต่ที่ทรงเลือกเอามาแสดงแก่คนทั้งหลายเปรียบได้กับใบไม้ในพระหัตถ์ แล้วในช่วงท้ายก็ทรงอธิบายว่า เหตุใดจึงทรงเลือกเอาเฉพาะความรู้บางอย่างเท่านั้นมาเผยแพร่แก่สาธารณชนทั้งที่ทรงมีความรู้กว้างขวางกว่านั้นมากนัก

พระพุทธวจนะจากพระสูตรข้างต้นนี้บอกเราอย่างน้อยสองอย่างคือ ประการแรก ความรู้ที่พระพุทธองค์ทรงมีอยู่มีปริมาณที่แน่นอนอยู่จำนวนหนึ่ง แต่ที่ทรงนำมาแสดงแก่ประชาชน (ซึ่งต่อมาความรู้ดังกล่าวนี้รวมกันเข้าแล้วมีชื่อเรียกว่าพุทธธรรม) มีจำนวนน้อยนิดเมื่อเทียบกับความรู้ทั้งหมดที่ทรงมีอยู่ ถ้าเรามองว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงบทบาทอันหนึ่งเช่นเดียวกับบุคคลที่นำความรู้มาเผยแพร่แก่สาธารณชนอื่นๆ (ไม่ว่าจะในนามของวิทยาศาสตร์หรือความรู้ในรูปอื่นที่พ้นไปจากวิทยาศาสตร์เช่นศาสนา) สิ่งที่น่าสนใจคือ พระองค์ไม่ทรงเผยแพร่ความรู้ที่ทรงมีอยู่ทั้งหมด หากแต่ทรงคัดเลือกเอาเฉพาะความรู้บางอย่างเท่านั้นมาเผยแพร่แก่สาธารณชน ประการต่อมา การที่ทรงคัดเลือกเอาเฉพาะความรู้บางอย่างเท่านั้นมาเผยแพร่ทรงมีเกณฑ์ที่แน่นอนบางประการ เกณฑ์ดังกล่าวนี้อาจถือได้ว่าเป็นสิ่งแสดงเจตนาของแนวคิดด้านญาณวิทยาของพุทธศาสนาในเรื่องบทบาทของความรู้ที่เรากำลังพิจารณากันอยู่นี้

เกณฑ์ในการเผยแพร่หรือไม่เผยแพร่ความรู้ของพุทธศาสนา

นอกเหนือจากพระสูตรที่กล่าวถึงข้างต้น มีพระสูตรอีกจำนวนหนึ่งที่บันทึกทำทีของพระพุทธองค์ในการจะทรงเผยแพร่ความรู้บางอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทรงรู้ออกไปหรือไม่ ในการนี้ทรงจำแนกความรู้ที่อาจเป็นไปได้ออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้คือ

๑. ความรู้อย่างจริงและเป็นประโยชน์
๒. ความรู้อย่างจริงแต่ไม่เป็นประโยชน์
๓. ความรู้อย่างไม่จริงแต่เป็นประโยชน์
๔. ความรู้อย่างไม่จริงและไม่เป็นประโยชน์

ในบรรดาความรู้สี่ประเภทนี้ ทรงแสดงเฉพาะความรู้ประการแรก เป็นที่น่าสังเกตว่า ปกติเมื่อกล่าวกันถึงคุณสมบัติของข้อความที่จะจัดเป็นความรู้ ในทางปรัชญามักเรียกร้องกันว่าอย่างน้อยที่สุดข้อความนั้นต้องจริง ความจริงจึงเป็นคุณสมบัติพื้นฐานขั้นต่ำของความรู้ ในแง่ที่พุทธศาสนาเองก็ดูจะยอมรับเช่นนั้น ดังจะเห็นได้ว่าอาจมีข้อความบางอย่างที่เป็นประโยชน์ แต่เท็จ พุทธศาสนาก็ไม่สอน จะอย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาก็มีท่าทีที่ชัดเจนว่าลำพังเพียงความจริงยังไม่ใช่นิยามคุณสมบัติที่เพียงพอ ข้อความใดก็ตามที่พุทธศาสนาจะถือว่าเป็นความรู้ที่สมควรเผยแพร่ ข้อความนั้นจะต้องมีคุณสมบัติพื้นฐานอีกอย่างหนึ่งประกอบด้วยคือความเป็นประโยชน์

คำว่า 'จริง' ในทางญาณวิทยามีปัญหาให้ถกเถียงได้มากมาย และข้อถกเถียงเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดทฤษฎีเกี่ยวกับความจริงหลายแบบ สำหรับพุทธศาสนา มีข้อความในพระไตรปิฎกและอรรถกถาหลายแห่งชวนให้ตีความว่า จริในทัศนะของพุทธศาสนาคือ มีปรากฏการณ์ในโลกแห่งความเป็นจริงที่ตรงกับที่ข้อความนั้นบรรยายเอาไว้ ยกตัวอย่างเช่นอริยสัจข้อแรกกล่าวว่า 'ชีวิตนี้เป็นทุกข์' ข้อความนี้พุทธศาสนาถือว่าจริงในความหมายว่า ในโลกแห่งความเป็นจริงชีวิตของคนเราถูกรุมล้อมกดดันอยู่ด้วยทุกข์จริง ๆ ชีวิตและทุกข์เป็น

ปรากฏการณ์จริงในโลกแห่งความเป็นจริง และความจริงสองอย่างนี้เกี่ยวเนื่องหากันในฐานะที่ทุกข์เป็นธรรมชาติที่ถูกสร้างมาให้คู่กับชีวิต

เช่นเดียวกัน ข้อความว่า 'โลกกลมและหมุนรอบดวงอาทิตย์' จะถือว่าจริงในทัศนะของพุทธศาสนาก็ต่อเมื่อมีปรากฏการณ์ในโลกแห่งความเป็นจริงกล่าวคือ มีโลกจริง ๆ และโลกที่ว่ำนนั้นมีลักษณะกลมและโคจรรอบดวงอาทิตย์ (ที่มีอยู่จริง ๆ) ในแง่ที่ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาจะมีทฤษฎีความจริงคล้ายกับทัศนะทางญาณวิทยาตะวันตกที่เรียกชื่อว่า Correspondence Theory จะอย่างไรก็ตาม ทัศนะเกี่ยวกับความจริงแบบนี้ก็มีปัญหาให้ถกเถียงคือ การจะตรวจสอบว่า มีความพ้องกันระหว่างข้อความนั้นกับปรากฏการณ์ในโลกแห่งความเป็นจริงที่ข้อความนั้นบรรยายเอาไว้จะต้องทำอย่างไร เรื่องนี้พุทธศาสนาตอบว่าให้ใช้เกณฑ์ตรวจสอบความรู้ตามที่แสดงเอาไว้ในกาลามสูตรนั่นเองมาตรวจสอบ นั่นคือให้ใช้ประสาทสัมผัสและปัญญา ดูเหมือนว่าในเรื่องเกณฑ์การตัดสินว่าความรู้ใดสมควรเผยแพร่หรือไม่ พุทธศาสนาจะไม่สนใจที่จะวิเคราะห์ความหมายของคำว่าจริงเท่ากับคำว่าประโยชน์ เราจะพักประเด็นเรื่องความจริงเอาไว้แต่เท่านี้ และจะไปพิจารณาประเด็นเรื่องความเป็นประโยชน์แทน

เมื่อพุทธศาสนากล่าวว่า ข้อความ ก. เป็นประโยชน์ ความหมายคือ ข้อความ ก. เมื่อถูกนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง จะเกิดผลคือความเป็นประโยชน์แก่ตัวผู้ปฏิบัติเอง และประโยชน์ที่ว่ำนนั้นหากผู้ปฏิบัติไม่หยุดอยู่เพียงแค่นั้นเองก็สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นต่อไปได้ มีข้อความในพระสูตรกล่าวจำแนกบุคคลโดยสัมพันธ์กับการทำประโยชน์ว่า

๑. คนบางคนมุ่งทำประโยชน์ตน ไม่สนใจประโยชน์ ของผู้อื่น

๒. คนบางคนไม่สนใจประโยชน์ตน มุ่งทำแต่ประโยชน์เพื่อผู้อื่น

๓. คนบางคนไม่สนใจทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น

๔. คนบางคนประโยชน์ตนก็ทำ ประโยชน์เพื่อผู้อื่นก็ทำ

ในจำนวนคนสี่ประเภทนี้ พระพุทธองค์ทรงจัดลำดับคำว่า ที่แย่ที่สุดคือคนที่ไม่ทำทั้งประโยชน์ตนและผู้อื่น รองลงมาคือคนที่ไม่ทำประโยชน์ตนมุ่งแต่ทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น รองลงมา คือคนที่ทำประโยชน์ตนแต่ไม่ทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น และที่ดีที่สุดคือคนที่ทำทั้งประโยชน์ตนและผู้อื่น คนที่ทำประโยชน์ตนและผู้อื่นเป็นคนดีไม่มีข้อสงสัย แต่บางคนอาจตั้งคำถามว่า ทำไมพุทธศาสนาจึงเห็นว่าคนที่ทำประโยชน์ตนแต่อย่างเดียวดีกว่าคนที่ไม่สนใจประโยชน์ตนแต่มุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น มีคำอธิบายหลายอย่างเพื่อที่จะตอบคำถามนี้ เช่นอธิบายว่าประโยชน์ที่พระพุทธองค์ทรงหมายถึงไม่ใช่ประโยชน์ทางวัตถุ แต่เป็นประโยชน์ทางใจ และประโยชน์ทางใจที่ว่านี้ก็หมายถึงประโยชน์ในแง่การดับทุกข์ คนที่มุ่งสอนให้คนอื่นดับทุกข์แต่ไม่สอนตนเองให้ดับทุกข์ย่อมดีไม่เท่าคนที่สอนตนเองให้ดับทุกข์โดยไม่สนใจว่าคนอื่นจะเป็นอย่างไร การแก้ปัญหาด้วยวิธีเช่นนี้อาจดูเหมือนว่าช่วยแก้ข้อสงสัยได้ แต่ก็ไม่ใช่การแก้ปัญหาทั้งหมด เพราะแม้จะอธิบายว่าประโยชน์ที่ว่านี้หมายถึงประโยชน์ทางใจ เรายังสามารถตั้งคำถามได้ว่าทำไมคนที่มุ่งช่วยเหลือผู้อื่นทางใจจึงดีไม่เท่าคนที่มุ่งประโยชน์ทางใจแก่ตนโดยไม่สนใจผู้อื่น การแก้ข้อสงสัยนี้ต้องโยงเรื่องนี้ทั้งหมดไปหาระบบความคิดทั้งหมดในพุทธศาสนาเราจึงจะอธิบายได้ว่าทำไมพระพุทธองค์จึงทรงจัดลำดับค่าของคนสองประเภทนั้นไว้อย่างที่เห็นนั้น

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าพุทธศาสนาถือว่าตัวเราเองคือจุดเริ่มต้นของความรู้ แนวคิดเรื่องจุดตั้งต้นที่เริ่มต้นที่ตัวเราเองนี้ยังสามารถประยุกต์เข้ากับเรื่องอื่นๆ เช่นเรื่องจริยธรรม มีพระพุทธพจน์มากมายที่แสดงว่าเมื่อถึงที่สุดแล้ว ตัวเราเองนั่นแหละคือผู้จะกระทำหรือ

ตัดสินใจอะไรลงไปเพื่อตัวเองโดยที่คนอื่นไม่สามารถเข้ามายุ่งเกี่ยวช่วยเหลือได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ตนเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ หรือ ตถาคตเป็นเพียงผู้บอกทาง ท่านทั้งหลายต้องลงมือเพียรพยายามเอง หรือความบริสุทธิ์เป็นเรื่องเฉพาะตน ไม่มีใครช่วยใครให้บริสุทธิ์ได้ เป็นต้น

ในการทำประโยชน์ ผู้ที่จะทำประโยชน์ให้เกิดแก่เราจริงๆ ก็คือตัวเราเอง พุทธศาสนาสอนให้เราแต่ละคนมุ่งทำประโยชน์แก่ตนด้วยตัวเอง จะอย่างไรก็ตามแม้ว่าคนอื่นจะไม่สามารถช่วยเหลือเราได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่ากับการที่เราช่วยเหลือตนเอง ก็ไม่ได้หมายความว่าพุทธศาสนาสอนให้เราทุกคนตัดขาดจากกันการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นเรื่องที่เราต้องกระทำ แต่ทั้งนี้เราต้องตระหนักว่าฐานะของตนเองขณะกำลังยื่นมือช่วยเหลือผู้อื่นนั้นคืออะไร เราคือมนุษย์ปัจเจกคนหนึ่งที่มีหน้าที่โดยตรงในการทำประโยชน์แก่ตนซึ่งประโยชน์นี้หมายรวมทั้งประโยชน์ทางวัตถุเช่นการสร้างงานสร้างฐานะและประโยชน์อันเป็นนามธรรมเช่นการเป็นผู้มีศีลธรรมอันจะอำนวยให้ชีวิตมีความสุข อาจกล่าวได้ว่าการทำประโยชน์ตนนี้เป็นภารกิจหลักซึ่งเมื่อปฏิบัติได้ไม่บกพร่องแล้ว เราก็อาจเอาเวลาที่มียู่งไปกระทำกิจคือ การช่วยเหลือผู้อื่นอันอาจเรียกได้ว่าเป็นภารกิจรอง งานสองอย่างนี้ในแง่เวลาไม่จำเป็นต้องทำอย่างแรกจนบริบูรณ์แล้วค่อยทำอย่างหลัง การที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าคนทำประโยชน์ตนอย่างเดียวดีกว่าคนทำประโยชน์ผู้อื่นอย่างเดียวก็เพราะคนแรกเข้าใจว่าอะไรคือภารกิจหลักและรอง ในขณะที่คนที่สองไม่เข้าใจนั่นเอง

กลับมาที่ข้อความที่เป็นประโยชน์อีกครั้ง ในการตรวจสอบว่าข้อความใดเป็นประโยชน์หรือไม่ก็ใช้หลักการเดียวกับที่ปรากฏในกาลามสูตรที่กล่าวมาแล้ว มีข้อที่น่าสังเกตเพิ่มเติมคือ แม้ว่าพุทธศาสนาจะสอนประโยชน์ทั้งที่เป็นด้านกายภาพและที่เป็นเรื่องทางใจ แต่สิ่งที่พุทธศาสนานับคือประโยชน์ทางใจ

(ประโยชน์ทางใจในที่นี้หมายถึงประโยชน์ในแง่การช่วยให้ชีวิตมีความทุกข์น้อยลงจนที่สุดก็ไม่มีทุกข์เลย) เราอาจกล่าวอย่างรวบ ๆ ว่า ความรู้ที่พุทธศาสนาถือว่าเป็นความรู้ที่สมควรเผยแพร่แก่สาธารณชนนั้น คือความรู้ที่เมื่อปัจเจกบุคคลแต่ละคนนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตแล้วจะปรากฏผลช่วยให้ชีวิตเขาสงบสุขในทางจิตใจมากขึ้น แต่ถ้าความรู้นั้นเป็นเรื่องทางกายภาพ เราก็สามารถวินิจฉัยโดยอนุโลมกับหลักเกณฑ์ที่กล่าวมานี้ ความรู้ที่เป็นประโยชน์ทางกายภาพคือความรู้ที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุขด้านวัตถุแก่ผู้คนนั่นเอง

ความซับซ้อนของประเด็นเรื่องความเป็นประโยชน์

ผู้เขียนเคยเสนอบทความเรื่องเกณฑ์ในการเผยแพร่ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนาในที่สัมมนาครั้งหนึ่งที่ประเทศญี่ปุ่น เมื่อแสดงความเห็นจบ มีแพทย์ไทยท่านหนึ่งซึ่งทำงานเป็นอาจารย์อยู่ในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในญี่ปุ่นวิจารณ์ว่า สมมติว่าขณะนี้ท่านกำลังทำวิจัยทางการแพทย์เรื่องหนึ่งเกี่ยวกับสมอง ขณะที่ทำวิจัยอยู่นี้ ท่านไม่มีทางรู้ได้เลยว่าความรู้ที่ท่านกำลังแสวงหาอยู่นี้จะเป็นประโยชน์หรือไม่ เพราะขอบเขตของงานเฉพาะมาก ในทัศนะของนายแพทย์ท่านนี้ งานทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์ (ซึ่งถือได้ว่าเป็นแขนงความรู้ที่มีบทบาทและส่งผลกระทบต่อสังคมมนุษย์มากที่สุดในยุคนี้) จำนวนมากเป็นงานในลักษณะนี้ คือไม่มีข้อบ่งชี้ที่ชัดเจนว่าความรู้นั้นจะเป็นประโยชน์หรือไม่ ปัญหาคือ หากใช้เกณฑ์ของพุทธศาสนาเข้าตัดสิน ดูเหมือนว่าเกณฑ์ที่ว่ามันจะใช้ไม่ได้กับกรณีเหล่านี้ เกณฑ์ของพุทธศาสนาเรื่องความเป็นประโยชน์อาจใช้ได้กับการแสวงหาความรู้ในยุคโบราณซึ่งความรู้ไม่ซับซ้อนอย่างในปัจจุบัน แต่อาจใช้ไม่ได้กับการแสวงหาความรู้จำนวนมาก (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายวิทยาศาสตร์และการแพทย์) ในสมัยนี้

จำไม่ได้ว่าผู้เขียนได้ตอบคำวิจารณ์นั้นไปว่าอย่างไรบ้าง แต่ที่จำได้คือความคลุมเครือของคำตอบที่ผู้เขียน

ให้ในครั้งนั้นดูจะไม่เป็นที่พอใจของผู้ถาม (และน่าจะรวมไปถึงผู้ที่ทำงานในสถานะเดียวกับคุณหมอต่านนี้ด้วย) นายแพทย์ที่ถามคำถามนี้ถือได้ว่าเป็นตัวแทนของนักแสวงหาความรู้พวกหนึ่งที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในทางจริยธรรมค่อนข้างมากในศตวรรษนี้ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์สมัยใหม่ได้ก่อให้เกิดข้อถกเถียงในทางจริยธรรมอย่างกว้างขวาง ตัวอย่างของกรณีที่ว่านี้ก็เช่นการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการช่วยให้ผู้มีบุตรยากได้มีบุตรจะโดยวิธีผสมเทียมหรือให้สตรีอื่นที่ไม่ใช่เจ้าของไข่เป็นผู้อุ้มครรภ์แทนก็ตาม (ในกรณีการผสมเทียม แพทย์มักผสมตัวอ่อนไว้เกินกว่าหนึ่งเมื่อว่าการใส่ตัวอ่อนเข้าไปในครรภ์ครั้งแรก อาจล้มเหลวจะได้ไม่ต้องผสมใหม่ซึ่งเป็นเรื่องยุ่งยาก ตัวอ่อนที่เกินจำนวนนี้จะถูกแช่แข็งไว้ เร็ว ๆ นี้มีข่าวปรากฏทางสื่อมวลชนว่าในประเทศอังกฤษมีการทำลายตัวอ่อนแช่แข็งจำนวนมากเพราะกฎหมายบังคับว่าตัวอ่อนที่แช่ไว้เกินห้าปีแล้วบิดามารดาไม่อนุญาตให้แช่ไว้ต่อไปจะต้องถูกทำลาย ข่าวนี้ทำให้สำนักวาติกันออกแถลงการณ์โจมตีเป็นข่าวไปทั่วโลก) ข้อถกเถียงในทางจริยธรรมต่อเหตุการณ์อันสืบเนื่องมาจากความก้าวหน้าของวิทยาการเหล่านี้มีหลายประเด็น แต่ประเด็นหนึ่งที่มีการกล่าวถึงกันมากก็คือ วิทยาการเหล่านี้ในความเป็นจริงแล้วเป็นประโยชน์หรือว่าเป็นสิ่งนำมาซึ่งหายนะแก่มนุษยชาติกันแน่

การจะตอบคำถามที่ทั้งค้างเอาไว้ข้างต้นไม่อาจทำได้ง่าย ๆ เลย เทคโนโลยีการแพทย์ที่กล่าวมาข้างต้นในหลายแง่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์จำนวนหนึ่งที่มีปัญหา และปัญหาดังกล่าวนี้นั้น คนที่ไม่ได้เป็นผู้เผชิญปัญหาเองย่อมไม่มีทางรู้ได้ว่ามันเป็นอย่างไร พร้อมกับประโยชน์ดังกล่าวนี้ เทคโนโลยีเหล่านี้ก็นำมนุษยไปสู่การเผชิญหน้ากับปัญหาทางจริยธรรมแบบใหม่ที่ซับซ้อนและยุ่งยาก เมื่อตอนที่ไอน์สไตน์ค้นพบความจริงในธรรมชาติว่าสสารสามารถแปรสภาพไปเป็นพลังงานได้เขาคงไม่คิดว่าความรู้ที่ตนค้นพบนั้นจะนำ

ไปสู่การสร้างระเบิดปรมาณู นักวิทยาศาสตร์การแพทย์ ที่พยายามค้นหาวิธีเอาชนะอุปสรรคตามธรรมชาติที่มนุษย์เราจำนวนหนึ่งประสบก็คงไม่คิดเช่นกันว่าสิ่งที่ตนค้นคว้าเผยแพร่ออกมา นั้นจะนำไปสู่ความยุ่งยากในทางจริยธรรมในเวลาต่อมา และแม้ว่าจะมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ต่อปัญหาใหม่ๆ ที่วิทยาการเหล่านี้ได้นำมาสู่สังคมมนุษย์ ก็ดูเหมือนว่าวิทยาการเหล่านี้จะยังคงก้าวหน้าต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง สิ่งที่เป็นพลังผลักดันให้การค้นคว้าในเรื่องเหล่านี้ยังคงก้าวไปก็คือความเชื่อที่ว่าแม้งานเหล่านี้จะสร้างปัญหาให้ถกเถียงได้ในทางจริยธรรมบ้าง แต่เมื่อเทียบกับประโยชน์ที่มนุษยชาติจะพึงได้รับ (ซึ่งประโยชน์ดังกล่าวนี้อาจไม่ปรากฏชัดเจนในวันนี้ แต่ในวันหน้า เมื่อมนุษย์ค่อยๆ จัดการกับผลข้างเคียงที่เป็นพิษในความรู้เหล่านี้ออกไปทีละน้อยจนหมด เราจะเห็นประโยชน์ของมันชัดเจน พลังงานปรมาณูที่เคยคร่าชีวิตชาวญี่ปุ่นจำนวนหลายแสนคนในอดีตในวันนี้ก็กลายเป็นแหล่งพลังงานที่สำคัญอันหนึ่งของมนุษย์) เราจำต้องยอมรับว่างานเหล่านี้ต้องพัฒนาไปเรื่อย ๆ

ความซับซ้อนของประเด็นเรื่องความเป็นประโยชน์ตามที่กล่าวมานี้ชวนให้เราเข้าใจว่าใครก็ตามที่พยายามเสนอเกณฑ์เรื่องความเป็นประโยชน์สำหรับวินิจฉัยว่าความรู้แบบใดสมควรเผยแพร่หรือไม่ เขานั้นจะประสบความยุ่งยากหากเกณฑ์ดังกล่าวนั้นถูกนำมาใช้กับกิจกรรมการแสวงหาความรู้ในโลกปัจจุบันที่ซับซ้อนและมีการแบ่งแยกการแสวงหาความรู้ออกเป็นสาขาเฉพาะที่มีเนื้อหาจำกัดมากๆ กิจกรรมการแสวงหาความรู้เหล่านี้เราแทบมองไม่ออกเลยว่าเกี่ยวข้องกับมโนทัศน์เรื่องเป็นประโยชน์หรือไม่ (แน่นอนว่าสิ่งที่กิจกรรมการแสวงหาความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับแน่ๆ ก็คือมโนทัศน์เรื่องความจริง) หากเราจะรอหรือหาวิธีพิสูจน์จนแน่ใจเสียก่อนว่ากิจกรรมเหล่านี้เป็นประโยชน์จึงค่อยลงมือดูเหมือนว่าผลที่ออกมา ก็คือเราแทบไม่ต้องทำอะไรกันเลยทีเดียว

คำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องเกณฑ์ความเป็นประโยชน์

เกณฑ์เรื่องความเป็นประโยชน์ที่กล่าวมาข้างต้นก็เหมือนแนวคิดหลายอย่างในระบบพุทธธรรมที่ต้องอธิบายและตีความให้ละเอียดเสียก่อนจึงจะเห็นว่าสามารถประยุกต์เข้ากับสถานการณ์ต่างๆ เคยมีผู้วิจารณ์ว่าหลักคบคนดีหลีกเว้นคนชั่วในปรากฏในมงคลสูตรของพุทธศาสนาไม่อาจใช้ได้ในชีวิตจริง เพราะไม่มีมนุษย์คนใดที่เป็นคนดีร้อยเปอร์เซ็นต์หรือเป็นคนชั่วร้อยเปอร์เซ็นต์ หากเราจะยึดหลักว่าฉันจะคบแต่คนดีเท่านั้น ส่วนคนชั่วฉันจะหลีกหนีให้ไกล ตลอดชีวิตเราก็คงต้องมีชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยว เพราะเราคงจะหาคนดีที่ดีถ้วนมาให้เราคบหาไม่ได้นั่นเอง หลักธรรมข้อนี้ก็เหมือนเกณฑ์เรื่องความเป็นประโยชน์ที่เรากำลังอภิปรายกันอยู่เวลานี้ คือหากไม่วิเคราะห์แยกแยะ อาจดูเหมือนจะเป็นปัญหาในเชิงการประยุกต์ใช้ แต่ถ้าผ่านการวิเคราะห์แล้ว เราจะพบว่าปัญหาที่กล่าวมานั้นสามารถตอบได้ต่อไปนี้ผู้เขียนขอเสนอแนวทางการวิเคราะห์เพื่อที่จะให้เกณฑ์เรื่องความเป็นประโยชน์สามารถประยุกต์เข้ากับเรื่องที่เป็นปัญหาข้างต้นได้

๑. ความเป็นประโยชน์กับความเป็นโทษเป็นคุณสมบัติที่อาจมีได้ในกิจกรรมการแสวงหาความรู้อันเดียวกัน

หลักคำสอนเรื่องการคบคนดีไม่คบคนชั่วข้างต้นจะไม่ใช่ปัญหาหากเราตีความว่าคำสอนดังกล่าวนี้มุ่งไปหาคุณสมบัติในตัวคน ไม่ได้มุ่งไปหาตัวคน คนเราย่อมมีดีบ้างชั่วบ้างในคนคนเดียว เมื่อเราคบหาใคร พุทธศาสนาสอนให้เราเลือกคบหา (หมายถึงการยึดถือเป็นแบบอย่าง) เฉพาะส่วนที่เป็นความดีงามของเขา คุณสมบัติส่วนที่เป็นความไม่ดี เราก็ควรหลีกเว้น จะเห็นว่าการตีความอย่างนี้สามารถทำให้แนวคิดเรื่องการคบคนสามารถใช้ได้ในความเป็นจริง เช่นเดียวกัน เมื่อเรากล่าวถึงกิจกรรมการแสวงหาความรู้ หากเราตีความว่า

การแสวงหาความรู้ใดๆ ก็ตามย่อมมีทั้งส่วนที่อาจเป็นประโยชน์และส่วนที่เป็นโทษ คำอธิบายเรื่องเกณฑ์ความเป็นประโยชน์ก็จะออกมาในทำนองว่า เมื่อใดก็ตามที่เราจะเผยแพร่ความรู้นั้นๆ ออกมาสู่สาธารณชน ให้เราเลือกเผยแพร่เฉพาะส่วนที่จะเป็นประโยชน์ ในส่วนที่อาจเป็นโทษนั้น เราจะต้องหามาตรการ (ซึ่งอาจอยู่ในหลายรูปแบบเช่น กฎหมาย สัตยาบัน เป็นต้น) ป้องกัน เกณฑ์เรื่องความเป็นประโยชน์ที่พุทธศาสนาเสนอเป็นเกณฑ์ที่มุ่งไปหาคุณสมบัติที่แฝงอยู่ในตัวงาน ไม่ใช่เกณฑ์ที่มุ่งไปหาตัวงาน (เทียบได้กับหลักการคบคนที่กล่าวข้างต้นซึ่งมุ่งไปที่คุณสมบัติในตัวคน ไม่ได้มุ่งไปที่คน)

เมื่อใช้เกณฑ์ตามที่อธิบายมานี้ประเมินหรือตรวจสอบกิจกรรมการแสวงหาความรู้ เราอาจพบว่ากิจกรรมที่เรากำลังพิจารณาอยู่นั้นดูซับซ้อน พิจารณาค่อนข้างลำบากว่าเป็นประโยชน์หรือว่าเป็นโทษแก่มนุษยชาติกันแน่ จะอย่างไรก็ตาม เมื่อเราวิเคราะห์แยกแยะดูความเป็นไปได้ที่งานดังกล่าวนั้นเมื่อแพร่ออกสู่สาธารณชนแล้วจะก่อให้เกิดผลที่ตามมาอย่างไรบ้าง แล้วรวบรวมสรุปซึ่งน้ำหนักดูว่าผลดีคืออะไร ผลที่ไม่ดีเป็นเช่นใด และระหว่างสองข้างนี้ ข้างใดมีน้ำหนักมากที่สุด เมื่อทำได้เช่นนี้ เราก็อาจใช้เกณฑ์เรื่องความเป็นประโยชน์ที่พุทธศาสนาเสนอในทางปฏิบัติได้จริง ความรู้อย่างอย่างอาจมีประโยชน์มาก มีโทษน้อย บางอย่างอาจมีโทษมาก มีคุณน้อย และบางอย่างอาจดูมีน้ำหนักของประโยชน์และโทษในปริมาณที่ใกล้เคียงกันในทางปฏิบัติ เราคงยินดีจะเผยแพร่กันแต่ความรู้ที่เป็นประโยชน์เป็นส่วนใหญ่ ส่วนโทษที่อาจมีเจือปนอยู่บ้างก็อาจหาวิธีป้องกันไม่ให้เกิดขึ้นหรือให้เกิดแต่น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความรู้ที่ให้โทษมากกว่าคุณหรือให้โทษเท่าๆ กับคุณคงไม่มีสังคมใดต้องการ จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าในแง่ปฏิบัติ หากเราคิดว่าความรู้ขึ้นใดขึ้นหนึ่งอาจมีทั้งคุณและโทษในตัวเอง การพิจารณาว่าความรู้นั้นสมควรเผยแพร่หรือไม่ก็อาจทำได้โดยวิธีซึ่งน้ำหนักดูคุณสมบัติสองด้านตามที่กล่าวมาแล้วนั้น

๒. การไม่ปรากฏว่ามีคุณหรือโทษเป็นขั้นตอนที่กิจกรรมการแสวงหาความรู้นั้นยังสามารถดำเนินไปได้

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า มีกิจกรรมการแสวงหาความรู้หลายอย่างในปัจจุบันที่ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเป็นประโยชน์หรือไม่ เพราะเป็นงานเฉพาะเกินไปบ้าง เพราะเป็นงานบุกเบิกในเรื่องที่ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าจะเป็นประโยชน์ทางการปฏิบัติหรือไม่เพียงใดบ้าง (ปกติงานเหล่านี้มักอยู่ในรูปของงานวิจัยบริสุทธิ์ซึ่งตามปกติผู้ทำวิจัยแขนงนี้จะไม่คำนึงถึงประโยชน์อยู่แล้ว สิ่งทั้งงานประเภทนี้สนใจคือความจริง ประโยชน์เป็นเรื่องรอง) มีผู้แสดงความเห็นว่า หากจะรอจนพิสูจน์ได้แน่ชัดว่าเป็นประโยชน์จึงค่อยลงมือค้นคว้า เราก็คงไม่ต้องทำอะไรกันแล้ว ต่อประเด็นนี้ หลักความเป็นประโยชน์ของพุทธศาสนาจะตอบว่า ในระหว่างที่ความเป็นประโยชน์หรือไม่ยังไม่ปรากฏชัดเจน กิจกรรมการแสวงหาความรู้นั้นย่อมสามารถดำเนินไปได้ ต่อเมื่อใดก็ตามที่เราพบว่างานดังกล่าวนั้นปรากฏชัดว่าเป็นโทษ ก็สมควรที่เราจะยุติกิจกรรมนั้น ตรงกันข้าม หากว่ามีแนวโน้มชี้ว่างานนั้นเป็นประโยชน์ สิ่งบ่งชี้นั้นก็คือ สิ่งเพิ่มความมั่นใจให้เราดำเนินกิจกรรมดังกล่าวนั้นต่อไป

๓. อาจเป็นไปได้ที่งานค้นคว้านั้นจบลงด้วยการได้ความรู้อย่างหนึ่งมา แต่ไม่ปรากฏชัดว่าเป็นประโยชน์หรือไม่

งานค้นคว้าหลายอย่างไม่ปรากฏแต่ต้นว่าจะเป็นประโยชน์หรือไม่ แม้เมื่อกิจกรรมการแสวงหาความรู้นั้นดำเนินมาจนสิ้นสุดแล้วก็ยังไม่ปรากฏชัดว่าความรู้ที่ได้มานั้นเป็นประโยชน์หรือไม่ หากใช้เกณฑ์เรื่องประโยชน์ของพุทธศาสนาเข้าจับก็กลายเป็นว่าพุทธศาสนา ยอมให้ดำเนินกิจกรรมประเภทนี้ได้ (ตามที่กล่าวในข้อ ๒) และกิจกรรมที่ว่ำนั้นก็มาจบลงที่ผลซึ่งไม่รู้ว่าเป็นประโยชน์หรือไม่ สำหรับประเด็นนี้เราอาจพิจารณาได้เป็นสองทาง ทางแรกตีความว่าเกณฑ์เรื่องความเป็นประโยชน์เป็นเกณฑ์ป้องกันการเผยแพร่ความรู้ที่เป็น

โทษเท่านั้น ถ้าตีความอย่างนี้ ปรากฏการณ์ข้างต้นก็ไม่ถือว่าขัดแย้งกับเกณฑ์ที่พุทธศาสนาให้ แต่ตีความว่า เกณฑ์เรื่องประโยชน์คือเกณฑ์ที่นอกจากจะป้องกันการเผยแพร่ความรู้ที่เป็นโทษแล้ว ยังเป็นเกณฑ์เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ที่เป็นประโยชน์ ปรากฏการณ์ที่กล่าวมานี้ ก็อาจแสดงให้เห็นว่าเกณฑ์ที่พุทธศาสนาให้ไม่มีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม การตีความอย่างแรกน่าจะมีเหตุผลกว่า ถ้าเรายอมรับว่าการแสวงหาของมนุษย์ทุกอย่าง (รวมทั้งการแสวงหาความรู้ด้วย) เป็นกิจกรรมของการลองผิดลองถูก ย่อมไม่มีเหตุผลที่เราจะหวังว่าการแสวงหานั้นจะต้องจบลงด้วยผลที่เป็นบวกเท่านั้น เกณฑ์เรื่องประโยชน์ของพุทธศาสนาน่าจะมีเนื้อหาว่า การแสวงหาความรู้ของมนุษย์อาจจบลงด้วยผลที่เป็นบวก ลบ หรือไม่ก็ไม่ว่าบวกหรือลบ สิ่งที่พุทธศาสนาเรียกร้องคือ เมื่อจะเผยแพร่ผลนั้นออกสู่สาธารณชน ขอให้เลือกเผยแพร่เฉพาะผลที่เป็นบวกเท่านั้น

๔. ความเป็นประโยชน์หรือเป็นโทษเป็นปัญหาด้านการประยุกต์ซึ่งผู้ประยุกต์ก็คือมนุษย์นั่นเอง

ประเด็นนี้ถือได้ว่าเป็นประเด็นสำคัญที่สุด พุทธศาสนาวិเคราะห์ว่า ในการแสวงหาความรู้ใด ๆ มานั่น สิ่งที่เราจะได้มาก็คือความรู้ที่บริสุทธิ์ (ความรู้ที่บริสุทธิ์นี้อาจเป็นทั้งความรู้แบบที่เราเรียกว่าศาสตร์บริสุทธิ์เช่น วิทยาศาสตร์ธรรมชาติกับความรู้เชิงประยุกต์ ที่เรียกว่า ความรู้บริสุทธิ์ในที่นี้หมายถึงเป็นความรู้ที่อยู่ในรูปข้อความที่ยังไม่ได้ผ่านเข้ามาสู่มือของมนุษย์) เมื่อความรู้บริสุทธิ์นั้นผ่านเข้ามาสู่มือของมนุษย์ มนุษย์จะเป็นผู้แปรสภาพความรู้นั้นออกไปให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ความรู้ที่อยู่ในรูปศาสตร์บริสุทธิ์อาจถูกแปรสภาพได้เป็นสองอย่างคือเป็นพื้นฐานของเทคโนโลยี หรือไม่ก็เป็นสิ่งชี้นำโลกทัศน์ของผู้คน ส่วนความรู้ที่แต่เดิมเป็นเชิงปฏิบัติอยู่แล้วก็จะถูกนำไปใช้ในทางปฏิบัติทันที ขั้นตอนนี้เราจะเห็นว่า การจะเป็นคุณหรือโทษของความรู้ที่บริสุทธิ์นั้นขึ้นอยู่กับมนุษย์ผู้จะทำหน้าที่

แปรสภาพความรู้นั้น ความรู้อย่างเดียวกัน (เช่นเรื่องอะตอม) อาจแปรสภาพให้เกิดโทษ (เช่นทำระเบิดปรมาณู) ก็ได้ ให้เป็นประโยชน์ (เช่นสร้างแหล่งพลังงานนิวเคลียร์) ก็ได้ แม้ความรู้ที่แทบจะมองไม่เห็นโทษเลย ในบางกรณีก็อาจถูกมนุษย์ที่ไร้ศีลธรรมแปรสภาพให้เกิดผลเป็นความเบียดเบียนผู้อื่นก็ได้ ทฤษฎีประโยชน์ของพุทธศาสนาส่วนหนึ่งคือทฤษฎีที่ให้การว่า ในการแปรสภาพความรู้นั้นมนุษย์เราควรแปรให้เป็นประโยชน์เท่านั้น

ขอบเขตของการแสวงหาความรู้

ปราชญ์ทางพุทธศาสนาของไทยท่านหนึ่งคือท่านพุทธทาสเชื่อว่า ในทัศนะของพุทธศาสนา มนุษย์ไม่ได้เกิดมาเพื่อแสวงหาความรู้ทุกอย่าง มีความรู้เพียงบางอย่างเท่านั้นที่มนุษย์เราควรแสวงหา และความรู้ที่ว่่านั้นก็คือความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดับทุกข์ในชีวิต แนวคิดดังกล่าวนี้ท่านได้ขยายความและก่อให้เกิดทัศนะที่เป็นการศึกษาวิจัยจากระบบการศึกษาอันเป็นที่รู้จักกันดีของท่าน การตีความของท่านพุทธทาสนี้ทำให้พุทธธรรมใกล้เคียงกับแนวคิดของเล้าจื๊อซึ่งเห็นว่าคุณสมบัติที่มนุษย์จำเป็นต้องใช้เพื่อให้ตนเองมีชีวิตอยู่อย่างสงบสุขทั้งในส่วนของปัจเจกบุคคลและสังคมมีไม่มาก ในทัศนะของเล้าจื๊อ มนุษย์เกิดมาเพื่อครองชีวิตให้มีความสุขสงบสุข ไม่ใช่เกิดมาเพื่อรู้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในการนี้ความรู้ที่จะใช้เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์นั้นไม่จำเป็นต้องมาก ความรู้ที่มนุษย์ควรรู้คือความรู้เท่าที่จะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นสุขเท่านั้น^๖

ท่านพุทธทาสตีความเรื่องนี้จากพระสูตรที่เราพิจารณากันในตอนต้น (เรื่องใบไม้ในพระหัตถ์กับใบไม้ทั้งป่า) การตีความนี้เห็นได้ว่าค่อนข้างตรงกับสิ่งที่ปรากฏในพระสูตรนั้น จะอย่างไรก็ตาม ทัศนะของพุทธศาสนาดำเนินการตีความดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดคำถามว่าจะสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ที่มิได้เกิดมาเพื่อทำตนให้เป็นสุขเท่านั้น หากแต่เกิดมาเพื่อที่จะรู้ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ด้วย (ธรรมชาติอย่างหลังนี้

ก่อให้เกิดวิหยาการแขนงสำคัญหลายอย่างเช่นปรัชญา และวิทยาศาสตร์) แค่นั้นเพียงไร

ไม่เป็นที่สงสัยว่าพระพุทธองค์ตรัสเอาไว้แน่ชัดว่าจุดหมายหลักของพุทธธรรมคือการจุดผู้คนให้พ้นจากความทุกข์ และมีพระพุทธวณะที่ตรัสต่อไปอีกว่า สิ่งหลักที่เราควรตระหนักในการดำเนินชีวิตคือการดับทุกข์ ถ้าเราตีความพุทธธรรมเรื่องนี้อย่างเคร่งครัดตามตัวอักษร เราก็ต้องตีความอย่างเดียวกับที่ท่านพุทธทาสตีความ จะอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า การตีความว่า พุทธศาสนาสอนว่าภารกิจหลักของมนุษย์คือการดับทุกข์ไม่ได้แปลความหมายว่าเราจะไม่สามารถดำเนินภารกิจอื่นที่อาจเรียกในที่ว่าภารกิจรอง อันที่จริงคำสองคำคือการปราศจากทุกข์กับการมีความรู้ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ในความคิดของคนบางคนอาจเห็นว่าไม่มีอย่างไหนเหนือกว่าอีกอย่าง อาจมีปรัชญาบางสำนักด้วยซ้ำที่ให้ค่าแก่ความรู้มากกว่าการมีชีวิตอย่างสงบสุข การที่พุทธศาสนาให้ค่าแก่การดับทุกข์มากกว่าค่าอย่างอื่นในทางปรัชญาก็อาจมีข้อถกเถียงได้มากมาย (เราอาจเรียกทัศนะของพุทธศาสนาในเรื่องนี้ว่าเป็นทัศนะทางจริยศาสตร์แบบวิมุติตินิยมก็ได้ วิมุติตินิยมเป็นเพียงสำนักความคิดหนึ่งท่ามกลางสำนักความคิดที่หลากหลายเช่นสุญนิยม ปัญญานิยม ซึ่งไม่ได้ให้ค่าแก่การมีชีวิตอย่างปราศจากทุกข์) ในที่นี้ผู้เขียนขอเสนอการตีความอย่างไม่เคร่งครัดซึ่งน่าจะเป็นการตีความที่เหมาะสมกับยุคสมัยนี้ที่ค่ากล่าวคือการมีความรู้มีน้ำหนักค่อนข้างมากเมื่อเทียบกับสมัยพุทธกาล

ภารกิจหลักและการกิจรองในการแสวงหาความรู้

เหตุผลสำคัญที่พุทธศาสนาสอนว่าเราควรแสวงหาความรู้เฉพาะที่จะส่งผลให้เกิดการดับทุกข์เท่านั้นคือเหตุผลด้านข้อจำกัดเรื่องเวลา (เหตุผลนี้ปรากฏอยู่ในพระสูตรที่ชื่อจุฬาลงกโยวาทสูตร) พุทธศาสนาคิดว่าชีวิตของคนคนหนึ่งมีช่วงเวลาที่จำกัดโดยเปรียบว่าชายคนหนึ่งถูกลอยด้วยรสบาดเจ็บสาหัส เมื่อมีคนเข้าไปช่วย เขาบอกว่าทราบเท่าที่เขายังไม่รู้ว่าคุณที่ลอบ

ยังเป็นใคร มีอาชีพอะไร พ่อแม่ปู่ย่าตายายของคนผู้นั้น มีประวัติความเป็นมาอย่างไรลูกธนูที่ใช้ยิงทำจากวัสดุอะไร เป็นต้น เขาจะไม่ไปหาหมอเด็ดขาด พุทธศาสนาคิดว่าชายคนนี้มีเวลาจำกัด เวลาที่ว่ำนั้นคือเขาต้องรักษาตนให้หายเสียก่อน ถ้าชายคนนี้ยังยืนยันดังที่กล่าวมา ผลคือเขาจะตายเสียก่อนที่จะได้พบหมอ ตัวอย่างเปรียบเทียบนี้บอกเราว่า มนุษย์เรามีปัญหาเฉพาะหน้าอยู่อย่างหนึ่งคือทุกข์ (เหมือนชายคนนั้นกำลังต้องครบบาดเจ็บ) สิ่งที่ต้องไปตรงมาที่สุดสำหรับสถานการณ์เฉพาะหน้าอันนี้คือเราต้องหาวิธีดับทุกข์นั้น (เหมือนชายคนนั้นที่ต้องรีบไปหาหมอ) อะไรก็ตามที่ไม่เกี่ยวกับการดับทุกข์ ย่อมเป็นสิ่งที่เราไม่พึงแสวงหาเพื่อที่จะรู้ (เหมือนกับการที่ชายคนนั้นพยายามจะสืบประวัติคนที่ลอบยิงตนตลอดจนรายละเอียดอื่น ๆ ซึ่งทั้งหมดไม่เกี่ยวข้องอย่างสิ้นเชิงกับการถอนพิษลูกธนูที่กำลังปักอกตัวเองอยู่นั้น)

ตัวอย่างเปรียบเทียบนี้มีปัญหาหลายอย่าง (ซึ่งในทางตรรกวิทยามีข้อวิจารณ์ได้มากมายในเรื่องนี้ การให้ตัวอย่างเปรียบเทียบนี้เป็นวัฒนธรรมร่วมของคนอินเดียสมัยพุทธกาล เราจะพบวิธีอธิบายเนื้อหาทางศาสนาและปรัชญาอินเดียโบราณโดยวิธียกตัวอย่างเปรียบเทียบนี้ในแทบทุกระบบความคิดของอินเดียสมัยนั้น) อย่างแรก การเปรียบเทียบของคนเรากับสถานการณ์เฉพาะอันได้แก่การถูกยิงน่าจะมีคำถามได้ว่าเปรียบเทียบกันได้อย่างไร อย่างน้อยที่สุดสิ่งที่เราเห็นก็คือชีวิตของคนเรามีช่วงเวลายาวนานกว่าช่วงเวลาวิกฤติที่ชายคนนั้นกำลังประสบอยู่ จริงอยู่ที่เราทุกคนมีทุกข์ แต่ทุกข์ที่เรามีอยู่กับทุกข์ของชายคนนั้นเป็นทุกข์คนละความหมาย ผู้เขียนขอเรียกทุกข์ของชายคนนั้นว่าเป็นทุกข์แบบวิกฤติในความหมายว่าเป็นทุกข์ที่ต้องการการเยียวยาอย่างทันด่วนที่ เป็นทุกข์ที่ต้องจัดไว้เป็นอันดับแรกของปัญหาที่เราจะต้องบริหารจัดการ แต่ทุกข์ที่มนุษย์มีติดตัวเป็นทุกข์ชนิดที่ไม่วิกฤติในความหมายว่าแม้จะมีทุกข์ชนิดนี้อยู่เราก็สามารถดำเนินชีวิต

ต่อไปได้ ทุกซ์ชนิดนี้ไม่จำเป็นต้องรีบเยียวยาแก้ไข แต่ก็เป็นสิ่งที่เราควรสนใจ พยายามแก้ไข

ประการต่อมา แม้ว่าเราจะยอมรับตามตัวอย่างเปรียบเทียบนั้นว่าสิ่งที่ชายคนนั้นต้องรีบทำคือการไปหาหมอ แต่เราก็ไม่ได้แปลว่าสิ่งที่ชายคนนี้ต้องทำตลอดชีวิตคือสนใจเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับทุกซ์เท่านั้น เราอาจจินตนาการเล่นๆ ได้ว่า เมื่อชายคนนั้นหายป่วยแล้ว เขาก็อาจมีเวลาว่างพอที่จะไปเที่ยวสืบทอดวัฒนธรรมที่ลอบยังเขาตลอดจนรายละเอียดอื่นๆ ที่เขาอยากจะรู้ในตอนแรก ไม่มีเหตุผลที่พุทธศาสนาจะห้ามการกระทำเช่นนั้น และสิ่งที่เราต้องยอมรับก็คือ มนุษย์มีความต้องการทางจิตวิทยาที่จะสงสัยและเขาจะพยายามเพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบต่อสิ่งที่เขาสงสัยนั้น

จากที่กล่าวมา การตีความพระสูตรข้างต้นอย่างเป็นกลางที่สุดน่าจะได้แก่การตีความว่า สาระสำคัญของสิ่งที่พระสูตรนี้ต้องการสื่อสารมายังเราคือการแบ่งภารกิจในชีวิตออกเป็นสองส่วน ส่วนที่หนึ่งคือภารกิจหลัก ส่วนที่สองคือภารกิจรอง ภารกิจหลักได้แก่สิ่งที่เราต้องให้ความสำคัญทั้งในแง่ลำดับเวลาและความใส่ใจเอาจริงเอาจังที่จะดำเนินการ ส่วนภารกิจรอง คือสิ่งที่เราอาจทำได้เมื่อมีเวลาหลังจากที่ภารกิจหลักนั้นได้ดำเนินการเสร็จสิ้นลงแล้ว เมื่อตีความอย่างนี้ สิ่งที่พุทธศาสนาสอนเราเกี่ยวกับการแสวงหาความรู้ก็คือ ให้เราถือว่าการแสวงหาความรู้ที่จะช่วยให้เกิดการดับทุกซ์เป็นเรื่องหลัก การแสวงหาความรู้อื่นใดนอกเหนือไปจากนี้ก็อาจทำได้หากว่าภารกิจหลักข้างต้นเราได้กระทำบริบูรณ์แล้ว ภายใต้การตีความอย่างนี้ ดูเหมือนว่าขอบเขตของการแสวงหาความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนาจะขยายกว้างออกไปกว่าขอบเขตที่ท่านพุทธทาสตีความส่วนที่ขยายออกมานี้เป็นส่วนที่เกิดขึ้นจากการดำเนินสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่าภารกิจรอง จะอย่างไรก็ตาม ประเด็นเรื่องขอบเขตที่ขยายออกไปนี้ ไม่ใช่ประเด็นหลัก สิ่งที่ผู้เขียนเสนอไม่ได้มุ่งไปที่การขยายขอบเขตของกิจกรรมการแสวงหาความรู้ สิ่งนี้เป็นเพียงผลที่ตามมาเท่านั้น

สิ่งที่ผู้เขียนเสนอเป็นหลักคือการจำแนกภารกิจของชีวิตออกเป็นสองส่วน

ปัญหาความซับซ้อนของความรู้กับประเด็นการดับทุกซ์

ในตัวอย่างเปรียบเทียบที่กล่าวมาข้างต้น สิ่งที่ชายคนนั้นต้องการจะรู้เห็นค่อนข้างชัดเจนว่าไม่มีประโยชน์ต่อการเยียวยาให้เขาพ้นจากความตาย แต่ในความเป็นจริง ความรู้ที่ถูกสื่อสารมายังมนุษย์ในสังคมปัจจุบันเป็นสิ่งที่พิจารณาค่อนข้างลำบากว่าแบบไหนไม่เกี่ยวกับการดับทุกซ์แบบไหนเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ ผู้เขียนขอยกตัวอย่างกรณีที่ค่อนข้างจะถูกตีความว่าเป็นความรู้ที่ไม่เกี่ยวกับการดับทุกซ์เช่นการค้นคว้าทางดาราศาสตร์ มีคำถามจากท่านพุทธทาสว่ากิจกรรมนี้เป็นไปเพื่อการดับทุกซ์ไหม ท่านเคยวิจารณ์ว่าการที่เราส่งมนุษย์ไปลงดวงจันทร์ไม่เกี่ยวกับการลดทุกซ์ของมนุษยชาติ และนี่ก็เป็นตัวอย่างของการแสวงหาความรู้ที่ท่านคิดว่าเกินไปจากสิ่งที่พุทธศาสนาสอนเอาไว้ (นักคิดฝ่ายเต๋าหลายคนก็เห็นแบบเดียวกันนี้)

การจะตีความว่าความรู้ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนั้นเกี่ยวข้องกับการดับทุกซ์หรือไม่ขึ้นอยู่กับการตีความว่าอะไรคือความหมายของคำว่าดับทุกซ์ ถ้าตีความอย่างตรงไปตรงมาที่สุดการดับทุกซ์ในทัศนะของพุทธศาสนาคือการดับความโลภ โกรธ และหลง (อันเป็นที่มาของทุกซ์) หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือการดับทุกซ์คือการดับกิเลส ดังนั้นความรู้ใดก็ตามที่ไม่เกี่ยวข้องหรือไม่ช่วยให้มนุษย์สามารถดับกิเลสในใจได้ ความรู้นั้นก็ไม่เกี่ยวข้องกับการดับทุกซ์ ถ้าตีความอย่างนี้ก็ดูเหมือนว่าการสำรวจทางดาราศาสตร์จะไม่เกี่ยวข้องกับการดับทุกซ์เพราะไม่มีส่วนช่วยให้มนุษย์ลดหรือละกิเลสแต่อย่างใด

การตีความอย่างตรงไปตรงมาตามตัวอักษรเช่นนี้ แม้จะดูสอดคล้องกับข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ผู้เขียนคิดว่าเป็นการตีความที่กระด้างและเป็นกลไกเกินไป อันที่จริงพุทธศาสนามีหลักธรรมอยู่จำนวนหนึ่ง

ที่แนะนำให้เรามองปรากฏการณ์ต่าง ๆ อย่างยืดหยุ่นละเอียด ประณีต (ในความหมายที่ตรงกันข้ามกับความเป็นกลไก ที่กล่าวข้างต้น) เช่นหลักกรรมเรื่องปัจจุสมุปบาท หลักปัจจุสมุปบาทคือหลักที่บอกเราว่า เมื่อประสบ สถานการณ์อันใดอันหนึ่ง มีสาเหตุโยงใยที่ยืดยาวส่งกัน มาเป็นทอด ๆ กว่าที่จะปรากฏสถานการณ์นั้นในท้าย ที่สุด เมื่อเห็นผลอันใดอันหนึ่ง เราอย่าเพิ่งตัดสินว่า ผลนั้นมาจากสาเหตุนี้แน่อย่างง่าย ๆ ความเกี่ยวพัน เชิงสาเหตุและผลของปรากฏการณ์ต่าง ๆ มีความซับซ้อน ละเอียดอ่อน

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเรื่องปัญญา ปัญญา มีความหมายกว้าง แต่ความหมายหนึ่งที่จะนำมาพิจารณากันในที่นี้คือปัญญาในความหมายของการรู้เท่าทัน ความเป็นจริงของโลกและชีวิต ในสังคมอินเดียสมัย ที่พุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้น สภาพสังคมไม่ซับซ้อน สภาพสังคมในอดีตที่เป็นสังคมง่าย ๆ นี่เอื้อต่อการ เข้าใจชีวิตและสังคมมากกว่าปัจจุบันที่ซับซ้อน การ จะเข้าใจความซับซ้อนของสังคมนี้จำเป็นต้องอาศัย ความรู้หลายอย่างเช่นวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ ตลอดจนเทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า หากเราใช้ชีวิตแบบคนในสมัยโบราณ ปิดหูปิดตา จากความเป็นไปของสังคม ไม่เข้าใจผู้คน ผลคือเราจะ ไม่เข้าใจตนเองในฐานะส่วนหนึ่งของสังคม ในทาง ตรงกันข้าม การเข้าใจโลกเข้าใจสังคมย่อมส่งผลให้ เราเข้าใจตนเองในฐานะที่เป็นหน่วยย่อยหน่วยหนึ่ง ท่ามกลางสังคมที่กว้างใหญ่ ถ้าเราตีความว่าพุทธศาสนา สอนให้เราสนใจเฉพาะเรื่องของตน ไม่สนใจสังคม การ เอาตัวรอดเฉพาะตนแบบแรกก็ถือได้ว่าสอดคล้องกับ พุทธธรรม แต่ถ้าเราตีความว่าพุทธศาสนานอกจากจะ สอนให้เราสนใจตนเองยังสอนให้เราสนใจสังคมด้วย การดำเนินชีวิตแบบหลังย่อมเหมาะสมกว่า ข้อความใน พระพุทธวจนะจำนวนมากจะสนับสนุนท่าทีแบบที่สอง มากกว่าแบบแรก

จากที่กล่าวมาข้างต้น สิ่งที่เราอาจสรุปได้ก็คือ เมื่อมีความรู้บางอย่างใดอย่างหนึ่งมาให้เราพิจารณาว่า

เกี่ยวข้องหรือไม่กับการดับทุกข์ สิ่งที่เราต้องพิจารณาก็คือปัญหานี้ไม่อาจตอบได้ง่าย ๆ และรวบรัด การ ค้นคว้าทางดาราศาสตร์ตามที่ยกมาเป็นตัวอย่างนั้น หากตีความอย่างรวบรัดก็อาจสรุปว่าไม่เกี่ยวกับการ ดับทุกข์เพราะไม่ช่วยให้เราละเลิกความโลภโกรธหลง ลงได้ แต่ถ้าตีความอย่างที่สองงานค้นคว้าที่ว่านี้คือ ส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะเรียนรู้เข้าใจจักรวาล ของมนุษย์ การมองเห็นความเป็นไปของจักรวาลเป็น การเปิดโลกทัศน์ เป็นการเปิดให้เรารู้จักมองสิ่งอยู่ ไกลออกไปนอกตัว เป็นการสอนให้รู้จักใช้จินตนาการ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดเมื่อประมวลแล้วก็คือการเรียนรู้เพื่อ ให้เกิดปัญญามองเห็นความสัมพันธ์และความเป็นไป ของสรรพสิ่งนั่นเอง ถ้าตีความอย่างนี้ แน่นนอน แม้ว่า ความเข้าใจเหล่านี้ไม่มีผลโดยตรงต่อการละกิเลส แต่ เราย่อมไม่อาจปฏิเสธได้ว่าความเข้าใจในสิ่งเหล่านี้ช่วย ให้เรามีโลกทัศน์ที่กว้างไกล มีปัญญามองเห็นธรรมชาติ ของสรรพสิ่ง หลายสิ่งทำงานค้นคว้าทางดาราศาสตร์บอก เราอาจเป็นตัวอย่างที่ดีของการเปิดเผยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาของจักรวาลเสียด้วยซ้ำ

ข้อสรุปเชิงปฏิบัติ

ดูเหมือนว่าหากเราเห็นด้วยกับหลักการที่ผู้เขียน เสนอว่า การตีความพุทธธรรมต้องคำนึงถึงสภาพทาง สังคมที่เปลี่ยนไปด้วย (โดยส่วนตัวผู้เขียนเชื่อว่า ข้อความที่ว่าพระธรรมเป็นอกาลิก ซึ่งเรามักแปลกัน ตามตัวอักษรว่าเป็นสิ่งไม่จำกัดกาลนั้นมีนัยสำคัญ ประการหนึ่งคือพระธรรมที่ผ่านการตีความอย่างสมสมัย จะเป็นสิ่งยืนยงอยู่ได้ตลอดไป ความเป็นอกาลิกใน ความหมายหลังนี้ขึ้นอยู่กับการอธิบายและตีความ พระธรรม) สิ่งที่เราต้องยอมรับต่อมาก็คือ การอธิบาย ทักตะของพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องขอบเขตของการ แสวงหาความรู้แบบเดิมที่ใช้หลักที่รวบรัด และเป็น กลไกว่าอะไรก็ตามที่ไม่ช่วยให้เราลดละกิเลสสิ่งนั้น ไม่ใช่ความรู้ที่เราควรแสวงหาเป็นการอธิบายที่ไม่ สมสมัย

บ้านเรามีพระอยู่สองประเภท ประเภทหนึ่งตัดขาดจากสังคม มุ่งปฏิบัติธรรม ไม่อ่านหนังสือพิมพ์ ไม่รับรู้ข่าวสาร ปิดตัวเองจากสังคมอย่างสิ้นเชิง ตัวอย่างของท่านเหล่านี้ก็เช่นพระป่า พระวิปัสสนา ซึ่งหลายท่านเป็นผู้ที่สังคมยอมรับว่าเป็นพระที่ดี เป็นผู้สงบ อีกประเภทหนึ่งเป็นผู้คนแก่เรียน เปิดหูเปิดตารับรู้ความเป็นไปของสังคม มีความรู้อย่างลึกซึ้งทั้งพุทธธรรมและวิชาการสมัยใหม่ที่ศึกษาความเป็นไปของโลก ผู้คนตลอดจนจักรวาล ท่านเหล่านี้หลายท่านสังคมยอมรับว่าเป็นพระดีน่าเคารพนับถือ เป็นผู้สงบ ตัวอย่างของท่านเหล่านี้ก็เช่นท่านพุทธทาสและท่านพระธรรมปิฎก ผู้เขียนคิดว่าในแง่การดับทุกข์ส่วนตัว ท่านที่กล่าวมาทั้งสองประเภทนี้อาจถือได้ว่าปฏิบัติตัวได้ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน แต่พระประเภทหลังเราต้องยอมรับว่างานเทศนาของท่านคนสมัยใหม่เข้าใจได้ดีกว่าพระประเภทแรก นั่นเป็นเพราะท่านได้ผสมผสานความรู้สมัยใหม่เข้ากับการอธิบายพุทธธรรม งานหลายชิ้นของพระธรรมปิฎกเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาวัฒนธรรมและการวิพากษ์วิจารณ์สังคม (ทั้งไทยและต่างประเทศ) อาจไม่ปรากฏเนื้อหาส่วนที่เห็นได้ชัดว่าช่วยให้เราลดละกิเลส แต่งานเหล่านี้เป็นงานทรงคุณค่า ในบางกรณีอาจทรงคุณค่ากว่างานเทศนาแบบที่อื่นๆ และเป็นกลไกซึ่งเต็มไปด้วยคำเชิญชวนให้ละกิเลสเสียด้วยซ้ำ คุณค่าของงานประเภทนี้อยู่ที่การเปิดความคิดของเราให้กว้างไกล มองเห็นประเด็นปัญหาของสังคม และวิธีการที่จะช่วยกันแก้ไข

วิทยาการสมัยใหม่จำนวนหนึ่งแม้จะไม่มีเนื้อหา กล่าวถึงการเอาชนะกิเลส แต่เนื้อหาของความรู้เหล่านี้ช่วยให้เราเข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม เข้าใจจักรวาลได้ดีขึ้น ไม่มีเหตุผลที่พุทธศาสนาจะปฏิเสธความรู้เหล่านี้ ท่านพุทธทาสและพระธรรมปิฎก (โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านหลัง) เป็นผู้มีความรู้ปรัชญา วิทยาศาสตร์ และสังคมศาสตร์ค่อนข้างดี ผู้เขียนคิดว่าท่านที่เอ่ยนามมานี้เป็นตัวอย่างที่ดีของการยอมรับความรู้สมัยใหม่ของ

พุทธศาสนานี้ และที่สำคัญคือตัวอย่างในรูปบุคคลที่มีชีวิตมีเลือดเนื้อจริง ๆ นี่ไม่เพียงแต่บอกเราว่าพุทธธรรมสามารถหล่อหลอมประสานกลมกลืนกับความรู้อื่นๆ ที่อยู่นอกเหนือพุทธธรรมเท่านั้น หากแต่บอกต่อไปอีกว่าชาวพุทธควรเป็นผู้มีคุณสมบัติในตนเองเดียวกับที่ปรากฏในตัวอย่่างบุคคลที่กล่าวมานี้ด้วย

ไม่เป็นที่สงสัยว่าทุกข์ภายในตัวเราแต่ละคนอันมีสาเหตุมาจากความโลภโกรธและหลงนั้นเป็นทุกข์อันเป็นนิรันดร์ซึ่งจะอยู่คู่โลกตราบเท่าที่ยังมีมนุษย์อยู่ และทุกข์ดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่พุทธศาสนาในอดีตได้เพียรพยายามที่จะสอนให้เราตระหนักและเอาชนะ แต่นอกเหนือจากทุกข์อันเป็นส่วนตัวนี้ เรายังต้องเผชิญกับทุกข์ในอีกรูปแบบหนึ่งที่อาจเรียกชื่อว่าทุกข์ของสังคม ทุกข์ชนิดนี้เป็นทุกข์ซึ่งไม่ได้มีสาเหตุมาจากกิเลสภายในใจเราตรงๆ หากแต่เป็นทุกข์อันเกิดจากการมีระบบสังคมที่ไร้ประสิทธิภาพ จริงอยู่ที่ทุกขส่วนบุคคลหลายอย่างคือพื้นฐานของทุกข์ทางสังคม หรืออีกนัยหนึ่ง ทุกข์ทางสังคมจำนวนหนึ่งสามารถทอนลงเป็นทุกข์ของปัจเจกบุคคล การแก้ทุกข์ทางสังคมประเภทนี้สามารถกระทำได้โดยผ่านทาง การแก้ทุกข์ส่วนบุคคล ซึ่งก็คือแก้ด้วยการให้แต่ละคนลดละกิเลสภายในใจ แต่ก็มีทุกข์ทางสังคมจำนวนไม่น้อยที่ไม่สามารถทอนลงเป็นทุกข์ของปัจเจกบุคคล ทุกข์ประเภทนี้ไม่สามารถแก้ได้ด้วยการสอนให้สมาชิกของสังคมแต่ละคนช่วยกันลดละกิเลส หากแต่จะแก้ได้ก็ด้วยการวางกฎระเบียบและจัดสรรโครงสร้างของสังคมให้เอื้อแก่การที่สมาชิกของสังคมแต่ละคนจะได้รับการปกป้องและให้โอกาสอย่างเท่าเทียมและยุติธรรม

ทุกข์ของปัจเจกบุคคลอาจแก้ได้ด้วยความรู้ที่เรียกว่าพุทธธรรม แต่ทุกข์ทางสังคมต้องแก้ด้วยศาสตร์แขนงต่างๆ (ซึ่งอาจจะผสมผสานหรือไม่ก็ได้กับพุทธธรรม) ในมงคลสูตรมีพระพุทธพจน์ตรัสไว้ว่าการอยู่ในดินแดนที่สมควรเป็นมงคลประการหนึ่ง 'ดินแดนที่

สมควร* (ภาษาบาลีเรียกว่าปฏิรูปเทศ) ก็คือสังคัมที่
จัดสรรโครงสร้างต่าง ๆ ให้เอื้อแก่การมีชีวิตที่สงบสุข
สำหรับประชาชนนั่นเอง เมื่อพุทธศาสนาก็ให้ความ

สำคัญแก่ลักษณะและโครงสร้างของสังคัมเช่นนี้
การตีความว่าความรู้ใดเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวกับการดับ
ทุกข์ย่อมต้องตีความให้ครอบคลุมมาถึงทุกข์ทางสังคัม
ที่กล่าวมานี้ด้วย

การอ้างอิง

๑. สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ ข้อที่ ๑๗๑๒.
๒. มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ ข้อที่ ๙๔.
๓. อังคุตตรนิกาย จดกกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ ข้อที่ ๙๔.
๔. ธรรมบท บุพพกนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕.